

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA EKONOMICKÉ ŽURNALISTIKY

Obraz československé společnosti v letech 1968 - 1969 v českých tištěných médiích

The Image of Czechoslovak Society in the Years 1968 - 1969 in the Czech Printed Media

Student: Bc. Jana Absolonová

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. PaedDr. Milan Sekanina, CSc.

Ostrava 2013

VŠB - Technická univerzita Ostrava
Ekonomická fakulta
Katedra ekonomické žurnalistiky

Zadání diplomové práce

Student: **Bc. Jana Absolonová**
Studijní program: N6202 Hospodářská politika a správa
Studijní obor: 6202T095 Ekonomika a právo v žurnalistice
Téma: **Obraz československé společnosti v letech 1968 - 1969 v českých
tištěných médiích**
**The Image of Czechoslovak Society in the Years 1968 - 1969 in the
Czech Printed Media**

Zásady pro vypracování:

1. Úvod
2. Pokus o reformu československého socialismu v druhé polovině 60. let 20. století
3. Neúspěch koncepce československé reformy a nástup normalizace společnosti
4. Demokratizace českých tištěných médií v reformních letech 1968 – 1969
5. Závěr

Seznam použité literatury

Seznam zkratk

Prohlášení o využití výsledků diplomové práce

Seznam příloh

Přílohy

Seznam doporučené odborné literatury:

BEDNAŘÍK, Petr et al. *Dějiny českých médií*. Praha: Grada Publishing, 2011. 439 s. ISBN 978-80-247-3128-8.

HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2004. 441 s. ISBN 80-7285-039-3.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. 81 s. ISBN 80-04-26142-6.

Formální náležitosti a rozsah diplomové práce stanoví pokyny pro vypracování zveřejněné na webových stránkách fakulty.

Vedoucí diplomové práce: **Doc. PhDr.PaedDr. Milan Sekanina, CSc.**

Datum zadání: 23.11.2012

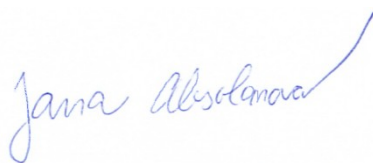
Datum odevzdání: 26.04.2013

Doc. PhDr.PaedDr. Milan Sekanina, CSc.
vedoucí katedry

prof. Dr. Ing. Dana Dluhošová
děkanka fakulty

Místopřísežně prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Obraz československé společnosti v letech 1968 - 1969 v českých tištěných médiích včetně příloh vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů.

V Ostravě dne...25. dubna 2013.....

jméno a příjmení studenta

OBSAH

1	Úvod	6
2	Pokus o reformu československého socialismu v druhé polovině 60. let 20. století	8
2.1	Nástup socialismu a role československých tištěných médií.....	8
2.2	Reformní období šedesátých let	11
2.2.1	Příčiny roku 1968.....	11
2.2.2	Ekonomická reforma let 1965-1969 a její vývoj	17
2.3	Pražské jaro	29
2.3.1	Média Pražského jara	34
2.3.2	Krise reformního úsilí	37
3	Neúspěch koncepce československé reformy a nástup normalizace společnosti	40
3.1	Stupňování vnějšího tlaku.....	40
3.2	Vojenský zásah.....	44
3.3	Konec československé reformy - nástup normalizace ve společnosti a v médiích	46
3.3.1	Média v období vojenské intervence - nástup normalizace v médiích	52
4	Demokratizace českých tištěných médií v reformních letech 1968 – 1969.....	58
4.1	Cíl a kritéria analýzy	58
4.2	Výsledky	60
5	Závěr	69
	Seznam použité literatury	71
	Seznam zkratek	74

1 Úvod

Poválečné období bylo charakteristické pustošivou hospodářskou krizí a poznamenané válkou, která hluboce zasáhla do života jednotlivých zemí a jejich obyvatel. V Československu po roce 1948 zavládl sovětský model ekonomického a politického řízení, podle kterého se řídily všechny složky státu. Změny, které byly prováděny v tomto období a způsob, jakými byly zaváděny, zapříčinily nespokojenost československých obyvatel s dosavadním režimem. Nespokojenost obyvatelstva se stále více stupňovala a vyústila v celospolečenskou reformu. Šedesátá léta v Československu tak byla obdobím velkých změn, které se promítly do života celé společnosti a představují desetiletí, jehož určujícím rysem byla postupná liberalizace a demokratizace veřejného života.

Cíl a struktura práce

Cílem této diplomové práce je charakterizovat různé příčiny nespokojenosti obyvatelstva s komunistickou mocí v Československu, která se v šedesátých letech stupňovala a vyústila v celospolečenskou reformu a také průběh této reformy i její zánik. Stejně tak charakteristika ekonomické reformy, se zaměřením na roky 1968 a 1969, které byly nejdramatičtější, plné naděje, ale i zklamání. Podle Kaplana¹ je společenská reforma jako souhrn či koncepce postupných změn účinným a efektivním způsobem úprav společenského řízení. Jedná se o proces pomalý, plynulý, který umožňuje vývoj bez velkých výkyvů, zmírňuje konflikty a krizové stavy společnosti, nutí k hledání kompromisů a omezuje zdroje radikalismu. Práce popisuje různé postoje skupin obyvatelstva k československé reformě šedesátých let a dopad reformy na československá média, přičemž se soustředí především na tištěná média, ovšem neopomíná ani Československou televizi a rozhlas. Dílčím cílem této diplomové práce je zachytit prvky demokratizace ve vybraných československých tištěných médiích, konkrétně se jedná o deníky Rudé právo a Nová svoboda. Výběr deníků není náhodný. Záměrně byl zvolen celostátní a regionální deník a pomocí komparativní metody se pokusím charakterizovat oba deníky a zjistit, který z nich více využil uvolněné situace Pražského jara. Součástí práce bude i nastínění změn, které se v Československu udály po 21. srpnu 1968, a to jak ve společnosti, ekonomice, tak i v médiích.

¹ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 661

Metodologie

Tato práce vychází především z pramenného materiálu. Pro vypracování diplomové práce a k zachycení dané problematiky byla zvolena historická metoda, jejímž cílem je především snaha o zrekonstruování uplynulých událostí a jejich vysvětlení. Dále metoda analytická a také komparativní.

Základní literatura

Jako výchozí literaturu jsem zvolila následující publikace:

- BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*. 1.vyd. Praha: Grada, 2011. 439 s. ISBN 978-80-247-3128-8
- KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956-1968 : společnost a moc*. 1.vyd. Brno: Barrister and Principal, 2008. 828 s. ISBN 978-80-87029-31-2
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. 1.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. 81 s. ISBN 80-04-26142-6

Použité zdroje budou jak přímo, tak nepřímo citovány podle normy ČSN ISO 690 a prameny uvedeny vždy pomocí číselného označení a poznámky pod čarou, přitom přímé citace budou uváděny v uvozovkách a kurzívou.

2 Pokus o reformu československého socialismu v druhé polovině 60. let 20. století

2.1 Nástup socialismu a role československých tištěných médií

Po vítězství KSČ v čele s Klementem Gottwaldem v únoru 1948, kdy převzala veškerou politickou moc ve státě, začalo období hlubokých a zásadních změn celé československé společnosti. Vzorem pro toto období změn a reformů sloužil sovětský model ekonomického a politického zřízení. Charakteristickými rysy tohoto modelu byla jednota, co největší míra centralizace řízení společnosti, centralizované plánování průmyslové i zemědělské výroby, snaha o co největší míru kontroly a využívání ideové sféry ve prospěch utváření nové společnosti. Přebírání sovětských zkušeností bylo využito i v oblasti sociální politiky, došlo tak k centralizaci a zestátnění sociálního zabezpečení a zdravotnictví, v pracovněprávních vztazích, v mzdové soustavě a v oblasti vzdělávání. Těmto cílům sloužilo jak školství, kultura, tak i média.² „*Oslabil se hospodářský a politický vliv dříve majetných tříd a jejich politických reprezentací a posílilo se společenské postavení a politická aktivita dělnictva, odborů a komunistické strany.*“³

V továrnách, úřadech, ve školách a v dalších institucích byly v únoru 1948 zakládány akční výbory Národní fronty (dále jen NF), které měly za úkol prověřovat zaměstnance, a to jednotlivě z hlediska jejich vztahu k probíhajícím politickým změnám a zbavovat se těch, kteří tyto změny odmítali či nepodporovali. Tento politický systém vyžadoval pozitivní vztah k Sovětskému svazu, loajalitu ke KSČ a angažovanost ve prospěch probíhajících změn. Dne 9. května 1948 byla Ústavodárným národním shromážděním schválena nová ústava, která deklarovala Československo jako lidově demokratickou republiku.⁴

Na přelomu 40. a 50. let probíhaly v Československu vykonstruované politické procesy, před soudem tak stanuli bývalí funkcionáři nekomunistických stran, církevní hodnostáři, významní představitelé armády, živnostníci, rolníci a dokonce i představitelé komunistické strany. Byl to důsledek politiky permanentního hledání nepřátel i ve vlastních řadách, tedy důsledek stalinismu⁵. „*Neustále probíhala zasedání se vzájemnou kritikou a ponižováním, s vynucenými sebekritikami, které se podobaly sebebičování.*“⁶ V tomto období

² BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 247

³ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 113

⁴ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 247

⁵ Diktátorská praxe sovětské vlády iniciovaná J. V. Stalinem.

⁶ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, s. 41

bylo vyneseno celkem 232 rozsudků smrti.⁷ V letech 1949-1953 došlo v Československu k hlubokým strukturálním změnám, k rozvoji výrobních sil a také vzrostla váha socialistického sektoru. V zemědělství byl, až na pár výjimek, likvidován kapitalistický sektor, proběhla také první etapa združstevňování rolnictva. Řízení národního hospodářství bylo vysoce centralizováno a plánování se stalo ucelenějším, závaznějším a také detailnějším.⁸

První krizi politického systému KSČ zaznamenala československá společnost v období 1953-1957. V roce 1953 se odehrála rozsáhlá měnová reforma, která byla řešením ekonomických problémů tehdejšího režimu a pro občany znamenala ztrátu velké části úspor. Výměna peněz probíhala v limitu do 300 korun v poměru 5:1 a pro zbytek v poměru 50:1. „*Změny v ekonomice vynucené její krizí, vnějším tlakem a událostmi roku 1956 neřešily příčiny, zdroje obtíží a přerušovaného, nestabilního hospodářského vývoje. Odstraňovaly pouze některé, zvláště křiklavé důsledky ekonomické politiky.*“⁹ V letech 1953-1955 prožívalo Československo krizi kolektivizace zemědělství¹⁰. V březnu roku 1953 zemřel Klement Gottwald a novým prezidentem se stal Antonín Zápotocký. V únoru roku 1956 se konal XX. sjezd KSSS, po tomto sjezdu se i KSČ začala dožadovat revize politických procesů a personálních změn ve vedoucích funkcích.¹¹ Hlavním bodem souhrnu přijatých opatření tak byla decentralizace, která byla prezentovaná jako demokratizace režimu.¹²

Role médií v počátcích socialismu

Pro budování a upevnění socialismu bylo dalším důležitým faktorem veřejné mínění a jeho ovládnutí. Snaha o ovládnutí médií se objevila ještě před rokem 1948. „*Tisku rozhlasu, později také televizi i filmu byla při prosazování nového společenského modelu přisouzena propagandistická role výchovné, přesvědčovací a osvětové instituce.*“¹³ Režim se snažil vytvořit systém, který by dokázal tyto prostředky veřejné komunikace kontrolovat a ovládat. Tento systém znamenal pro československá média řadu změn v jejich organizaci a řízení.

⁷ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 249

⁸ PRŮCHA, Václav. Etapy hospodářského vývoje Československa v letech 1945-1980. *Politická ekonomie*, s. 470

⁹ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 9

¹⁰ V roce 1949 byla zahájena ve třech vlnách do roku 1953 násilná kolektivizace zemědělství. Bylo zlikvidováno asi čtvrt milionu soukromých zemědělských hospodářství a nahrazeno více než 8 tisíci zemědělskými družstvy. V roce 1953 dosahovala zemědělská výroba pouze 88% předválečné úrovně a většina družstev byla zadlužena.

¹¹ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 249

¹² KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 11

¹³ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 251

V této práci se dále budu zabývat především tištěnými médii, ale neopomenu ani Československý rozhlas a televizi.

Akční výbor NF byl v Československé tiskové kanceláři ustanoven již 23. února 1948. Ustanovení tohoto akčního výboru vlastně znamenalo vynucenou podporu komunistického režimu ze strany československé tiskové kanceláře. „*Znění zákona č. 101/47 Sb. O postavení redaktorů a o Svazech novinářů umožňovalo rychlé odstranění všech nepohodlných žurnalistů z novinářského stavu.*“¹⁴ Také byl ustanoven akční výbor NF pro Svaz českých novinářů, který byl složen z členů Svazu a ze zástupců pražských deníků v čele s redaktorem Rudého práva Vojtěchem Dolejšim. Aktivita akčního výboru na sebe nenechaly dlouho čekat, hned po jeho ustanovení bylo vyloučeno 80 nepohodlných, protirežimních novinářů. Mezi těmito vyloučenými novináři byli například Otto Gráf, Ferdinand Peroutka, Ivan Herben a další. Jiní, méně nepohodlní novináři, které nepostihlo vyloučení, dostali důtku a zákaz novinářské činnosti v Československu. Dalším úkolem akčního výboru Svazu českých novinářů bylo vypracovat takzvané ideové směrnice českého novináře, které měly za cíl učinit z novináře jakéhosi učitele národa, který bude šířit ideové myšlenky socialismu.¹⁵

Dne 20. prosince 1950 byl Národním shromážděním přijat zákon č. 184/1950 Sb. o vydávání časopisů a o Svazu československých novinářů, který jasně definoval poslání tisku. „*Posláním tisku je napomáhat budovatelskému úsilí československého lidu a jeho boji za mír a spolupracovat na jeho výchově k socialismu.*“¹⁶ KSČ si navíc zajistila legislativní rámec pro kontrolu nad tiskárnami a to zákonem č. 123/1948 Sb. o znárodnění polygrafických podniků. V období od března až do prosince 1948 bylo zastaveno vydávání kolem 570 titulů celonárodních i regionálních listů, především nekomunistických politických stran. Na média dohlíželo kulturně propagační oddělení ÚV KSČ. Jeho součástí byl tiskový a vydavatelský odbor. Dne 22. dubna 1953 zřídila vláda samostatný neveřejný orgán státní správy, a to Hlavní správu tiskového dohledu (dále jen HSTD). V podstatě se jednalo o cenzurní úřad, který měl pod kontrolou cenzuru nejen médií, ale i výstav, divadla, knižních publikací, plakátů, pohlednic, nálepek i úmrtních oznámení.¹⁷ Bez schválení HSTD nemohl text putovat

¹⁴ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 252

¹⁵ Tamtéž, s. 253

¹⁶ Zákon č. 184/1950 Sb. o vydávání časopisů a o Svazu československých novinářů. In: Sbirka zákonů. 1950

¹⁷ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 256, 257

do tiskárny a dokonce i divadelní inscenace procházely přísnou kontrolou. „*Potyčky s cenzurou byly tak časté, že tvořily největší část sporů kultury a moci.*“¹⁸

2.2 Reformní období šedesátých let

V roce 1957 umírá prezident Antonín Zápotocký a na jeho místo nastupuje Antonín Novotný, který je zároveň prvním tajemníkem ÚV KSČ. Tento rok je také počátkem druhého pětiletého plánu. Na počátku 60. let byla přijata nová ústava, ve které Národní shromáždění 11. července 1960 deklaratorně vyhlásilo, že se Československo stalo socialistickým státem. Dále byl přijat nový název státu, a to Československá socialistická republika. Opatření, která jsem přiblížila v předchozí podkapitole, měla za úkol upravit mocensko-politický systém, ekonomiku i oblast kultury. Bylo to období faktické likvidace soukromého sektoru a stabilizování systému či snahy o obnovení nadvlády v podobě, v jaké ji KSČ praktikovala v zakladatelském období, ovšem tato stabilita režimu nebyla dlouhodobá. Různé postoje občanů k režimu se promítly i do jeho struktury.

2.2.1 Příčiny roku 1968

- 1) Již v období druhé „pětiletky“ (1956-1960) se v Československu promítla ekonomická krize. Situace si vynutila přijetí ekonomické reformy, jejímž zpracováním byl pověřen Kurt Rozsypal. K realizaci „Rozsypalovy“ reformy došlo postupně v letech 1958-1960 (více se touto reformou budu zabývat v kapitole č. 2.2.2). Zavedení reformy doprovázelo několik problémů, k těm největším patřila neschopnost pružné adaptace ekonomického mechanismu s centrálním plánováním na změny vnějších i vnitřních podmínek. Ekonomická krize se stále prohlubovala, příprava a realizace druhé ekonomické reformy byla nevyhnutelná. V roce 1965 tak byla přijata ekonomická reforma, u jejíhož zrodu stál Ota Šik¹⁹. Cílem této reformy bylo prosadit se v ekonomice mezi průmyslově vyspělé státy stejné velikosti. Příčinám ekonomické krize a ekonomickým reformám se budu dále věnovat v samostatné kapitole.
- 2) Krize režimu byla způsobena také častými proměnami vyhlášených a nesplnitelných cílů, změnami hospodářských plánů, reorganizací státního i hospodářského aparátu. Ideologie tak ztrácela na věrohodnosti jak ve společnosti, tak i v řadách KSČ. Ve

¹⁸ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 271

¹⁹ Český ekonom a politik, byl členem ÚV KSČ

vyhlašování nových socialistických perspektiv se nejvíce angažoval Chruščov²⁰. Jeho nástupci si ale uvědomovali jejich nereálnost, a tak od těchto plánů po roce 1965 upustili. „*Přes všechno úsilí nemohla Moskva, ale ani Praha zastavit pokles účinnosti své ideologie, protože nebyly s to překonat její krizi a zaplnit jí způsobené myšlenkové vakuum.*“²¹ Trvalým zdrojem krize ideologie byl rozpor mezi teoriemi, programovými proklamacemi, sliby a politickou a ekonomickou praxí a jejími výsledky.

- 3) „*Vznikal a rozšiřoval se prostor pro pronikání jiných než oficiálních idejí.*“²² Lidé byli s režimem a jeho zákazy a omezeními stále více nespokojeni. V letech 1963-1967 probíhaly čistky ve Státní bezpečnosti i v oblasti justice, přesto však ve vedoucích pozicích zůstávali ti, kteří s probíhajícím uvolňováním politických poměrů nesouhlasili.²³ Československo se pootevřelo západnímu světu a stát tak navštěvovalo více zahraničních turistů a naopak českoslovenští občané měli větší možnost podívat se do západní Evropy²⁴. Od poloviny šedesátých let docházelo v Československu k uvolňování výjezdové politiky a studenti tak mohli získat zkušenosti se západním světem. „*Nabízela se jim možnost krátkodobých cest i déle trvajících studijních pobytů v kapitalistických zemích. Byli vysíláni na nejrůznější letní kurzy a pracovní tábory, dívky jezdily pracovat jako au-pair.*“²⁵ V Liblicích se v roce 1963 konala konference, která byla věnovaná dílu Franze Kafky. Zde se čeští literární vědci střetli se zahraničními kolegy. „*Již samotné uspořádání konference bylo svým způsobem průlomové, a to jednak tématem, jednak živým kontaktem se západní kulturou.*“²⁶ Lidé tak mohli srovnávat situaci v zahraničí s domácí propagandou. „*Rozšířily se příležitosti pro pronikání myšlenek, kultury, zkušeností, dosud omezené na poslech zahraničních rozhlasových stanic a ilegálně dopravovaných tiskovin.*“²⁷ Tyto kontakty umožnily konfrontaci názorů mezi Československem a západním světem.

²⁰ Nikita Sergejevič Chruščov, sovětský politik, který v letech 1953-1964 působil jako první tajemník ÚV KSSS.

²¹ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 604

²² Tamtéž, s. 26

²³ Tamtéž, s. 26

²⁴ Zatímco v roce 1965 navštívilo nesocialistické země 168 506 obyvatel Československa, tak v roce 1968 to bylo 449 754 obyvatel. V roce 1969 se počet československých obyvatel, kteří navštívili nesocialistické země, vyšplhal na 715 356 a v roce 1970 rapidně klesl na 211 619. Viz. Historická statistická ročenka ČSSR, s. 344

²⁵ TŮMA, Oldřich. *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*, s. 51

²⁶ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 285

²⁷ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 27

4) Komunisté toto období oficiálně pojmenovali obdobím ideologické diverze. K reformní situaci přispěl také generační posun. Vyznačoval se tím, že ve vedoucích pozicích vystřídali předválečné komunisty ti, kteří se neúčastnili politických procesů. Ve středních a nižších funkcích ve stranických a státních orgánech se více uplatňovala střední a mladší generace.²⁸ Tato generace měla jiné životní hodnoty i jiné politické myšlení.

Komunistické instituce si ale i v tomto období snažily udržet monopol pravdy. Ovládaly státní a stranické nástroje k zajišťování monopolu na pravdu. Vyžadovaly ztřeštěnou cenzuru, zakazovaly články, publikace, televizní pořady, rozhlasové pořady, a dokonce dohlížely na film a divadlo a také nutily sdělovací prostředky k aktivní účasti na propagandistických kampaních.²⁹ I přes tato opatření ztrácel monopol pravdy na účinnosti. Nebylo v silách mocenských orgánů kontrolovat ani omezit otevírání se světu ani rozmach sdělovacích prostředků. Ve straně rovněž vládla nespokojenost s režimem, kde došlo k takzvané názorové polaritě. *„Komunistická strana se dostávala do situace, kdy jí ubývala schopnost plnit v dřívějším rozsahu svoji roli páteře mocenského monopolu.“*³⁰

Dění v šedesátých letech se odrazilo i na jevech jako byl rostoucí počet emigrujících osob³¹ i rostoucí počet osob německé národnosti žádajících o povolení k odjezdu do Německé spolkové republiky. Trestných činů politického charakteru ubývalo, ale rostl stupeň kriminality, jednalo se především o hospodářské delikty a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví.³² KSČ zaznamenala velký počet odchodů ze strany a neúspěch při hledání nových členů.

Spory a konflikty mezi společností a mocí v šedesátých letech se odehrávaly ve dvou rovinách. Jednak to byly spory denního života, na pracovišti mezi jednotlivci, skupinami a vedením závodu, denní spory umělců, spisovatelů, novinářů s cenzurním úřadem či stávky zaměstnanců, byť krátkodobé, vyjadřující projev nesouhlasu.³³ Tyto malé spory přispívaly k uvolnění politických poměrů a připravovaly cestu ke zrodu závažnějších sporů, jako byly spory moci s mládeží, církvemi, s kulturou, slovenské národně-politické hnutí a reformní hnutí.³⁴ Mladá generace nebyla spokojena s nastoleným režimem a komunistické straně se ji

²⁸ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa* s. 28

²⁹ Tamtéž, s. 29

³⁰ Tamtéž, s. 31

³¹ V roce 1963 dosáhl celkový počet vystěhovalých osob 2 737, v roce 1967 to bylo 13 824 osob a v roce 1968 se jednalo o 10 556 osob. Viz. Historická statistická ročenka ČSSR, s. 83

³² KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 37

³³ Tamtéž, s. 40

³⁴ Tamtéž, s. 40

nedařilo o své ideologii přesvědčit. Většina z této generace nebyla spokojena se svým zaměstnáním a práce pro ně nepředstavovala vrchol žebříčku hodnot. V šedesátých letech se mládeži pootevřela možnost získávat informace ze západu a na ty domácí propaganda nestačila.

- 5) Komunistická vláda vedla také boj proti vlivu náboženství a církví. Používala k tomu prostředky, jako byla ateistická propaganda. Vláda považovala náboženství v Československu za: „jedinou nemarxistickou ideologii, která má masovou základnu a je stále nejrozšířenější ucelenou světonázorovou soustavou.“³⁵ Lidé ze strachu z následků raději přestali navštěvovat církevní obřady a z církví vystupovali.
- 6) K tradičním kritikům komunistického režimu v Československu patřili studenti vysokých škol. Jako jediní otevřeně vystoupili ve dnech 23.-25. února 1948 v Praze proti snaze komunistické strany získat monopolní postavení ve státě. „Významnou roli sehráli studenti v průběhu 60. let 20. století, kdy představovali jeden z proudů demokratizačního hnutí v československé společnosti a patřili k největším kritikům režimu a prvního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky Antonína Novotného.“³⁶ Při jednotlivých vysokých školách existovaly studentské kluby i fakultní časopisy. V polovině šedesátých let se tak na některých fakultách³⁷ vytvořilo svobodné prostředí, které umožňovalo otevřeně diskutovat o tabuizovaných tématech. V reformním období žádali studenti prosazení větší míry studentské samosprávy v rámci Československého svazu mládeže³⁸ (dále jen ČSM) a na vysokých školách, dále zkvalitnění výuky a zlepšení studijních podmínek a stavu kolejí. Vysokoškolský obvodní výbor ČSM sehrál významnou roli v rozvoji studentského hnutí. Stal se centrem pro opoziční aktivity pražských studentů.³⁹ Možností, jak kritizovat režim se staly majálesy či prvomájová setkání. Tyto aktivity ale většinou končily střetem studentstva s policií. V prosinci 1965 se v Praze konala první a jediná celostátní vysokoškolská konference, na které studenti požadovali federalizaci ČSM, se svým projevem zde vystoupil i nejznámější studentský předák Jiří Müller⁴⁰,

³⁵ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 107

³⁶ TŮMA, Oldřich. *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*, s. 47

³⁷ Např. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, fakulta strojní, technická ČVUT v Praze

³⁸ Jednotná mládežnická organizace patřící pod KSČ. Vznikla v roce 1949.

³⁹ TŮMA, Oldřich. *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*, s. 47

⁴⁰ Student Fakulty strojní ČVUT, který byl na přelomu roku 1966 a 1967 zřejmě nejvýznamnější představitel studentského hnutí. Za své aktivity byl vyloučen ze studií na Fakultě strojní ČVUT i z ČSM a mimo řádný termín odveden k výkonu vojenské prezenční služby

který požadoval, aby mládežnická organizace zastávala roli oponenta vůči komunistické straně. Studentské hnutí bylo nejradikálnější v Praze, ale i mimo ni se formovaly na různých fakultách opoziční skupiny.⁴¹ V roce 1965 tak studentské hnutí ožilo a tehdy byl uspořádán majáles⁴², který vyvolal rozruch, za krále majálesu totiž studenti zvolili amerického básníka Alana Ginsberga, což bylo v socialistickém Československu neslýchaným činem, jež vyvolal nevoli vedoucích funkcionářů. *„Majálesy v roce 1956 a 1965 se staly přímo symbolem studentské politické nekonformity, která byla jedním z proudů formujících reformní pokusy Pražského jara 1968.“*⁴³ Aktivita studentských organizací podněcovala u představitelů režimu značnou nevoli, nejednou došlo i k mocenským zásahům. Vyloučení Müllera ze studií na ČVUT i z ČSM a jeho odvedení k výkonu vojenské prezenční služby vyvolal u studentů vlnu nesouhlasu. Tato událost byla jen malou ukázkou moci. 31. října 1967 provedla policie brutální zásah proti studentům z pražských kolejí na Strahově, kde studenti protestovali proti špatným podmínkám na kolejích. Událost vyvolala rozhořčení jak mezi studenty, tak i ve společnosti vůbec. Proto od konce roku 1967 studenti přistoupili k budování nového systému své samosprávy, a to mimo svazáckou organizaci. Studenti patřili k nejradikálnějším složkám tehdejší společnosti.

Rozpory a jejich stupňování oslabovaly moc KSČ, rozrušovaly její ucelený systém, jeho centralistické vládnutí a posilovaly tendence usilující o úpravu politiky. *„Napjaté vztahy s mocí a rostoucí přesvědčení o nutnosti politických změn se stávaly hlavním zdrojem a motivem vzniku reformního hnutí.“*⁴⁴ To se šířilo nejen v institucích, které nebyly přímo spjaty s komunistickou stranou, ale i v ní samotné. Symbolem odporu se stávali aktéři reformního hnutí z řad spisovatelů, ale také z filmových a televizních pracovníků. Politickou atmosféru reformního období utvářelo také velké množství anonymních dopisů, které byly zasílány prezidentovi, ÚV KSČ a úřadům. Rozšiřovaly se letáky, nápisy s protistátním obsahem či různé tiskoviny. *„Téměř každá zpráva Státní bezpečnosti obsahovala údaje o zachycených tiskovinách a hlášených anonymních dopisech, ve kterých převládaly ostré až urážlivé výroky o KSČ a jejích vedoucích.“*⁴⁵

⁴¹ TŮMA, Oldřich. *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*, s. 48

⁴² Teprve první od roku 1956

⁴³ OTÁHAL, Milan. *Studenti A komunistická moc v českých zemích 1968-1989*, s. 14

⁴⁴ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 590

⁴⁵ Tamtéž, s. 596

V letech 1965 – 1967 zaznamenala KSČ rostoucí okruh posluchačů zahraničního rozhlasu a televizních diváků, a to zejména v pohraničních oblastech. Zahraniční vysílání působilo na názory občanů i na jejich myšlení. To vedlo ke zpochybňování situace na domácí politické scéně. Lidé se tolik nebáli prolomení informačních hranic a našli si cestu, kterou oboustranně proudily informace. „*Objevovaly se případy poskytování rozhovorů a informací západním novinám a také příspěvků, byť většinou pod pseudonymem, exilovým časopisům zejména Svědectví*“⁴⁶ „⁴⁷ Posouvala se hranice autocenzury a ubývalo zakazovaných témat.

„*V roce 1967 došlo k největšímu veřejnému konfliktu mezi zastánci a odpůrci reform, a to na IV. sjezdu spisovatelů 27. - 29. června.*“⁴⁸ Sjezd spisovatelů se vyhrotil v ostrou kritiku režimu a jeho oficiální kulturní politiky. Se svou kritikou a názory vystoupil Ludvík Vaculík, Ivan Klíma, Václav Havel či Pavel Kohout. „*Nejostřejší projev přednesl Ludvík Vaculík, který kritizoval nejen stanovy svazu československých spisovatelů, ale také zákonodárství a nenaplňování ústavy, která dle článku 28 měla zaručovat svobodu projevu.*“⁴⁹ Reakcí KSČ na sjezd spisovatelů bylo odebrání Literárních novin Svazu spisovatelů a jejich převedení pod ministerstvo kultury. „*V souvislosti s politickým táním se uvolnil prostor pro rozvoj kulturních a společenskovedních časopisů, které se postupně staly platformou reformního hnutí druhé poloviny šedesátých let.*“⁵⁰

Reformní hnutí postrádalo pevnou organizaci, ale tuto, s rozmachem hnutí, zastávala jakási ideová střediska. Jednalo se o kulturní časopisy⁵¹, vědecké ústavy, společenskovední katedry vysokých škol, umělecké svazy, společenské organizace některých závodů či pracovní týmy pro reformu ekonomiky i politického systému.⁵² Reformní hnutí nemohlo vystoupit na veřejnost jako občanská iniciativa s vlastním programem, proto vznikala ideová střediska angažovaných, tedy příznivců reform, ač s různými názory a představami. V reformním hnutí se spojovaly různé názorové směry, které měly jeden společný prvek - vědomí nutnosti společenských změn a jejich provedení.

⁴⁶ Jeden z nejvýznamnějších exilových časopisů vyšel poprvé 28. října 1956 v New Yorku, od roku 1960 vycházel v Paříži a v letech 1990-1992 v Praze. Exilová a první pražská čísla redigoval Pavel Tigrid (1956-91).

⁴⁷ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 599

⁴⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 6

⁴⁹ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 307

⁵⁰ KONČELÍK, Jakub. *Média pražského jara*; s. 65

⁵¹ *Literární noviny, Kulturní život*

⁵² KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 661

2.2.2 Ekonomická reforma let 1965-1969 a její vývoj

*„Pojem ekonomická reforma má dvojí význam. V širším slova smyslu znamená jakoukoli změnu v mechanismu fungování ekonomiky, bez ohledu na to, zda se změna dotýká jeho systémotvorných či regulativních prvků. V užším slova smyslu naopak znamená pouze změny prvků regulativních při zachování prvků systémotvorných.“*⁵³ A právě druhý výklad pojmu ekonomická reforma je užíván při charakteristice změn, ke kterým v Československu docházelo v letech 1953 až 1989. V této kapitole se budu zabývat ekonomickou situací v Československu po nástupu socialismu, jeho důsledky na hospodářskou situaci v zemi a také řešením těchto problémů v podobě ekonomických reforem.

Pokus o první ekonomickou reformu sovětského modelu

V období od května 1945 do konce roku 1952 proběhla první systémová transformace v Československu po konci druhé světové války. Jejimi hlavními rysy, bylo znárodnění klíčového průmyslu, bank a pojišťoven a také první pokusy o makroekonomické plánování⁵⁴. Zestátnění se týkalo i většiny soukromého podnikání, a to včetně živností. Zestátnění neprobíhalo pouze v Československu, ale i v celé poválečné Evropě, ale nikde jinde nevedlo zestátnění ke zrušení tržního mechanismu.⁵⁵ Východiskem pro formování hospodářských politik většiny vlád v poválečném období se stal keynesovský⁵⁶ model a především jeho důraz na aktivní roli státu v mechanismu fungování ekonomiky. Naproti keynesovskému modelu stál další směr ekonomického myšlení, který byl založen právě na zestátnění ekonomiky a na makroekonomickém plánování.

První poválečný dvouletý plán pro roky 1947 a 1948 byl schválen Národním shromážděním v roce 1946. *„Nebylo pochyb, že pro válkou narušené hospodářství je zvýšená intervence státu naprosto nezbytná.“*⁵⁷ Zajištění výroby surovinami, materiály, palivem a energií se v období této dvouletky dělo na základě kontingentů⁵⁸. Plán se dotýkal i soukromého sektoru. Pro všechny podniky byl závazný jednotný mzdový systém, daňová opatření omezující zisky či systém přidělování surovin státem. Cílem dvouletky bylo obnovit poválečnou výrobu zhruba na úroveň té předválečné, dále byla vytvořena Ústřední plánovací

⁵³ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*. s. 7

⁵⁴ Dvouletý plán pro roky 1947-1948 a příprava prvního pětiletého plánu

⁵⁵ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*. s. 10

⁵⁶ John Maynard Keynes, jeho nejvýznamnějším dílem je *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (1936).

⁵⁷ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*. s. 15

⁵⁸ Pevně stanovené přiděly, převzaté ještě z válečné organizace výroby

komise (dále jen ÚPK) a řada dílčích komisí⁵⁹. Nově vytvořené národní podniky v sobě zahrnovaly průměrně až deset závodů. V čele národních podniků stál ředitel, který byl volen představenstvem. Hospodaření podniků bylo součástí Fondu znárodněného hospodářství. Samotné vedení podniků ale leželo na bedrech generálních ředitelství, která měla podobnou strukturu jako podniky.⁶⁰

10. října 1947 byla na mimořádném zasedání ÚPK zahájena příprava prvního pětiletého plánu. Tento proces doprovázela řada sporů o podobu plánu, především o to, jakým způsobem a v jakém rozsahu má stát zasahovat do ekonomiky. Po 25. únoru 1948 se práce na prvním pětiletém plánu řídily pouze programem KSČ. Původní verze pětiletého plánu předpokládala růst průmyslové výroby o 57%. Díky tlaku SSSR se pětiletý růst zvyšoval na 98%. Těžký průmysl měl zvýšit výrobu z původních 70% o 133% a stavebnictví dokonce o 200% proti dřívějším 130%. V roce 1953 měla být v těžkém strojírenství výroba o 263% vyšší než v roce 1948. Objem investic byl zvýšen na 111,6 mld Kč, tedy o 44,4 mld více, než bylo původně v plánu.⁶¹

Úkolům pětiletého plánu byla podřízena i transformace soustavy plánování a řízení národního hospodářství podle sovětského vzoru, která se uskutečnila v letech 1951-1952, a to ve dvou krocích. První se týkal reorganizace řídicích orgánů průmyslu a druhým krokem bylo zavedení sovětské metodiky plánování. *„Ve svém souhrnu tak sovětský systém centrálního plánování a řízení hospodářství začal v ČSR působit od 1. 1. 1953. Nastává několikaleté období neuvěřitelně detailního zasahování centra do běžného chodu ekonomiky.“*⁶² V období let 1949-1952 byly téměř zlikvidovány soukromé řemeslo i obchod, razantní změny zasáhly i zemědělství. Bylo zlikvidováno asi čtvrt milionu soukromých zemědělských hospodářství, která byla nahrazena osmi tisíci zemědělskými družstvy.⁶³ V důsledku zavádění centrálního plánování a orientace na růst výroby těžkého průmyslu se od roku 1951 vyžadovala mobilizace materiálních i lidských zdrojů. *„Převaha poptávky nad nabídkou pracovních sil, neúnosné přemísťování lidí do těžkého průmyslu na úkor odvětví sloužících uspokojování potřeb obyvatelstva vedly k sociálním protestům.“*⁶⁴ Podle statistik probíhal přesun pracovních sil do těžkého průmyslu v největší míře právě z oblasti zemědělství (viz. graf 2.1).

⁵⁹ Průmyslová, stavební, pro pomoc hospodářsky slabým krajům, investiční, mzdová apod.

⁶⁰ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*. s. 15

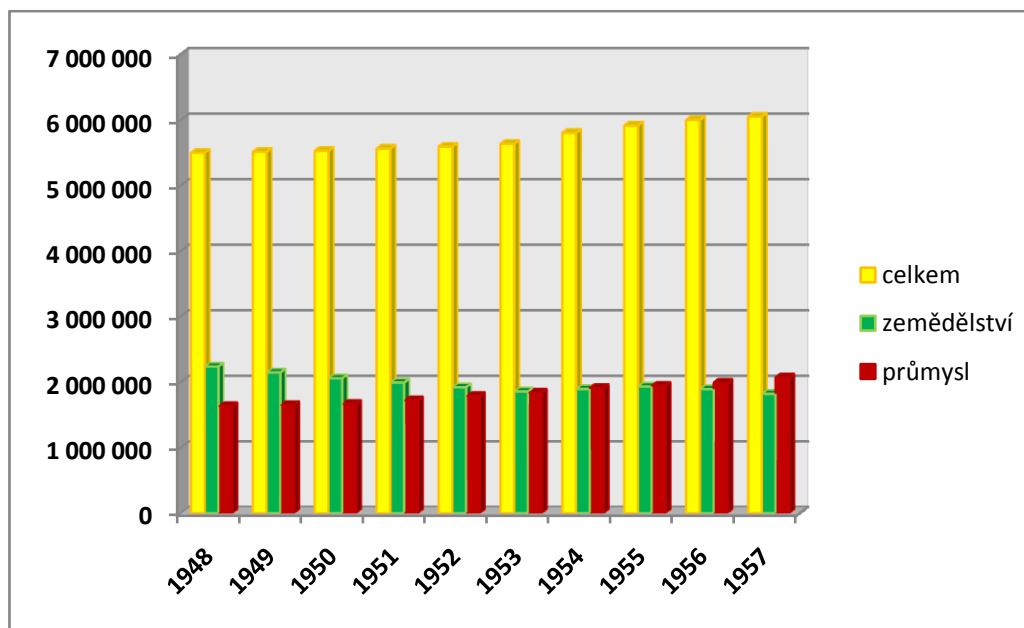
⁶¹ Tamtéž, s. 19

⁶² Tamtéž, s. 21

⁶³ Tamtéž, s. 21

⁶⁴ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 150

Graf 2.1 - Pracující v národním hospodářství podle odvětví – zemědělství a průmysl-
období 1948-1957

Zdroj dat: Historická statistická ročenka ČSSR

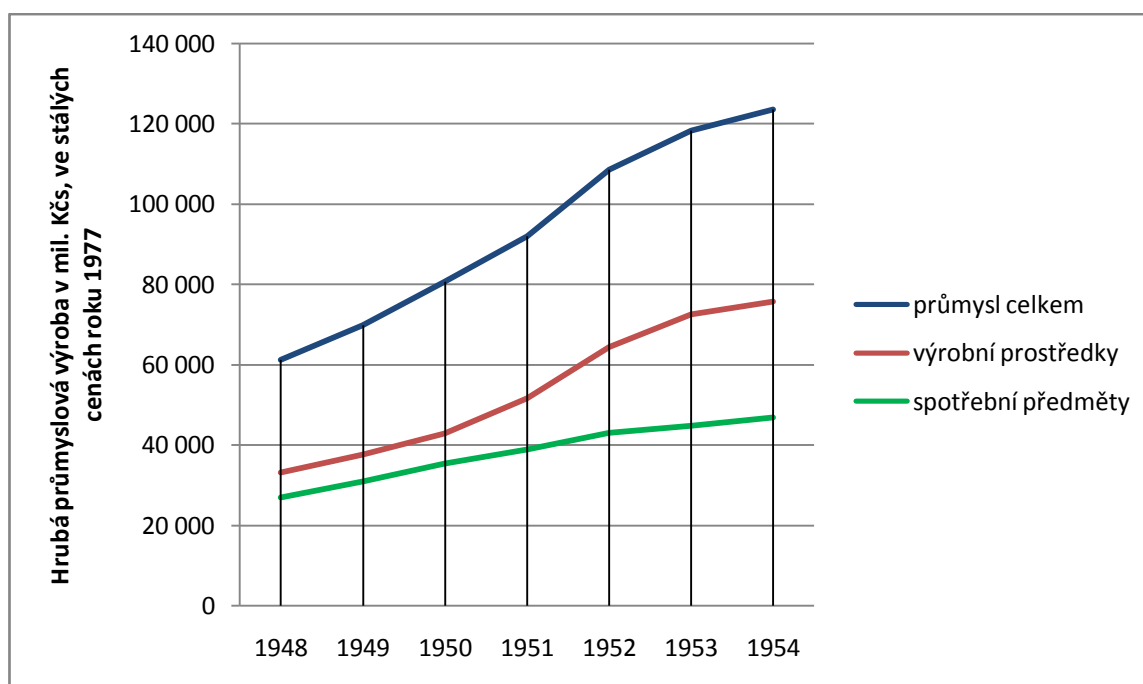
Sovětský model centrálního plánování tak nenaplnil očekávání v oblasti zrychlení tempa hospodářského vývoje, ale právě naopak. Prioritní oblastí financování se stal těžký průmysl i za cenu oslabení ostatních odvětví. Nevýrobní sféra byla de facto opomíjená, zejména průmysl se během několika málo let zcela změnil. *„Z normální struktury průmyslově vyspělého hospodářství, v níž průmyslová výroba spotřebního zboží činila v roce 1949 ještě přibližně 43% celé průmyslové výroby a průmyslová výroba investičních prostředků až potud přibližně 57% klesla do roku 1954 průmyslová výroba spotřebního zboží na 37,7% celkové průmyslové výroby.“*⁶⁵ (Viz. graf 2.2). Podíl výroby investičních prostředků se tak zvýšil na 62,3%, a to díky rychlému rozvoji těžkého průmyslu, který měl prvořadý význam pro zbrojní výrobu, a také pro dodávky do SSSR.

Nedílnou součástí selhání tohoto systému bylo také samotné chování zestátněných podniků. Docházelo k deformaci racionálního chování podniků, jak při vytváření plánů, tak při jejich plnění. Při sestavování plánů podniky ve svých návrzích značně nadsazovaly své požadavky na spotřebu materiálu, pracovních sil, investic a u nových výrobků na náklady a jejich prostřednictvím na výši velkoobchodních cen. Centrální plánovací orgány ale nedisponovaly věrohodnými informacemi a ve většině případů ani odborností, proto neuměly

⁶⁵ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, s. 43

zasáhnout do zkrácení požadavků těchto podniků.⁶⁶ I přes vysokou dynamiku růstu v letech 1955-1960 se nepodařilo zvýšit efektivnost národního hospodářství. „Hospodářský růst se opíral v příliš velké míře o extenzivní faktory, při plnění výrobních úkolů nebyla doceněna kvalitativní hlediska, jen zvolna postupovala modernizace struktury průmyslu a aplikace nejnovějších vědeckotechnických poznatků ve výrobě.“⁶⁷ Tyto jevy byly jedním z hlavních důvodů stagnace ekonomiky, která propukla na začátku 60. let.

Graf 2.2 - Průmyslová výroba – spotřební zboží a výrobní prostředky - v období 1948-1954

Zdroj dat: Historická statistická ročenka ČSSR

Výše uvedené strukturální změny ekonomiky, které vedly k nespokojenosti československých obyvatel a k ekonomické krizi byly v podstatě zapříčiněny:

- 1) Členstvím v sovětském bloku – Československu se stalo dodavatelem strojů a zařízení pro výstavbu průmyslu.
- 2) Změny se uskutečňovaly v době vyhrčené studené války s očekávaným konfliktem mezi Východem a Západem – Sovětský svaz kladl nadměrné nároky na československé hospodářství konkrétně na zbrojní výrobu, s tím byly spojené

⁶⁶ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*. s. 23

⁶⁷ PRŮCHA, Václav. *Etapy hospodářského vývoje Československa v letech 1945-1980. Politická ekonomie*. 1980, roč. XXVIII, č. 5, s. 472

značné výdaje na armádu a prudký rozmach zbrojního průmyslu a tím růst investic do této oblasti.

- 3) Ideologický a politický charakter změn – Československo přijalo sovětský model výstavby socialismu, tedy cestu industrializace, kolektivizace i způsob hospodářského plánování a řízení.⁶⁸

Nutnost reformy ekonomického systému si uvědomovala i samotná KSČ. Hlavními body reformy mělo být posílení perspektivního plánování, které by určovalo základní směry rozvoje ekonomiky při současné decentralizaci podnikové sféry a posílení hmotné zainteresovanosti podniků i jednotlivců. Ekonomickou reformu tvořily týmy, v jejichž čele stál Kurt Rozsypal⁶⁹. K realizaci první ekonomické reformy sovětského modelu v Československu došlo v letech 1958-1960, a to ve třech krocích.⁷⁰

- 1) Reorganizace podnikové sféry, při které byly vytvářeny větší výrobně hospodářské jednotky (dále jen VHJ). Jednalo se o vytvoření většího podniku spojením několika závodů na oborovém principu. Cílem reorganizace podnikové sféry mělo být vytvoření podmínek pro decentralizaci ústředního řízení.
- 2) Druhý krok představoval podstatu reformy. Výrazně se změnil způsob plánování v centru i v podnicích, a to od 1. 1. 1959. Měly být vypracovávány plány dlouhodobé, které by ale sloužily pouze jako prognózy hospodářského vývoje, nikoli jako závazné úkoly. Měly být východiskem pro tvorbu střednědobých plánů⁷¹, které by již měly závazný charakter.
- 3) Mzdová přestavba. Hlavním cílem mzdové přestavby mělo být zvýšení role centrálně stanovených mzdových tarifů. Byly vypracovány nové tarifně kvalifikační katalogy, které byly rozděleny podle odvětví. Tato přestavba zohledňovala i možnost prémie za jakost, úsporu materiálu či technická zlepšení.⁷²

„Základním předpokladem pro úspěšné fungování nové ekonomické soustavy bylo vypracování stabilního, v zásadě neměnného centrálního pětiletého plánu.“⁷³ Podniky měly mít zaručené to, že jejich podnikatelské aktivity jim centrum neodčerpá, jak tomu bylo doposud, a že si budou moci sami rozhodnout o způsobu jejich použití. To se ale nepodařilo

⁶⁸ KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*, s. 163, 164

⁶⁹ náměstek ministra-předsedy Státní plánovací komise

⁷⁰ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*. s. 25

⁷¹ pětiletých

⁷² ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*. s. 26, 27

⁷³ Tamtéž, s. 27

uskutečnit a v průběhu roku 1962 tak přestala nová soustava řízení fungovat a v plném rozsahu došlo k návratu do původního stavu po zavedení sovětského modelu plánování a řízení. Návrat k původnímu řízení hospodářství a opuštění od krátkodobých plánů vedlo k prudkému zpomalení tempa růstu a ke snížení národního důchodu⁷⁴. Také zemědělská výroba stagnovala a ocitla se na úrovni 50. let⁷⁵. Bylo tedy nutné provést další ekonomickou reformu, kterou se budu zabývat níže. Rozsypalova ekonomická reforma se sice neujala, ale VHJ, kterým dala vzniknout, existovaly až do roku 1988.

Zrod a zánik druhé ekonomické reformy

Ekonomická reforma šedesátých let také známá pod názvem Šikova reforma pojmenovaná podle jejího nejvýznamnějšího představitele a zastávce její realizace byla nutným krokem vlády vůči dění v Československu. Rozsah reformy určovala především velká provázanost politiky a ekonomiky. „*Předpokladem její účinnosti byla rozsáhlá decentralizace moci, která však ohrožovala mocenský monopol vládnoucí komunistické strany.*“⁷⁶ Při přípravě ekonomické reformy i při její realizaci proto reformní ekonomové stále narážely na překážky mocenského typu, opatření totiž nesměla zasahovat do oblasti politického rozhodování. Nesnadná a pomalá realizace ekonomické reformy byla jednou z příčin nespokojenosti československé společnosti.

Podnětem k vytvoření reformy byla kritika systému řízení ekonomiky v období druhé pětiletky. Po roce 1948 byla v Československu realizována centrálně plánovaná ekonomika s potlačeným fungováním trhu. Tehdejší systém řízení ekonomiky značně selhal. Obyvatelstvo nebylo spolehlivě zásobováno běžným zbožím, podniky měly nedostatek výrobních faktorů. „*Převážně z mezd vzniklá kupní síla obyvatelstva se samozřejmě zvýšila v plánovaném poměru k celkovému zvýšení výroby, ale spotřební zboží, které obyvatelstvo potřebovalo, se nevyrábělo ani v celkovém množství, ani ve struktuře tak, aby odpovídalo potřebám.*“⁷⁷ Ekonomové spatřovali jako hlavní příčinu právě existenci centrálně plánovaného řízení ekonomiky. Vady podle nich mohly být odstraněny pomocí systémových změn, které by vedly k přechodu na ekonomický systém řízení využívající tržních mechanismů. Špatná ekonomická situace přinutila vedení KSČ vyslechnout návrhy ekonomické reformy. Po dvou relativně úspěšných letech 1958 a 1959, ve kterých se povedlo

⁷⁴ V roce 1963 se národní důchod snížil o 2%.

⁷⁵ PRŮCHA, Václav. Etapy hospodářského vývoje Československa v letech 1945-1980. *Politická ekonomie*. 1980, roč. XXVIII, č. 5, s. 471, 472

⁷⁶ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 7

⁷⁷ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, s. 43

prosadit decentralizaci některých rozhodovacích práv a investičních prostředků, a především zisková motivace podniků, začal v roce 1961 platit třetí pětiletý plán a ekonomická situace se opět zhoršila. Přispěl k tomu i sovětský tlak, požadující nesplnitelné cíle v oblasti průmyslové výroby, národního důchodu a reálného důchodu obyvatelstva. Celý třetí plán se stal fiaskem kvůli nesplnitelným stanoveným cílům.⁷⁸ Předsednictvo ÚV KSČ v říjnu 1963 ustanovilo komisi pro přípravu ekonomické reformy. Organizováním prací byla pověřena teoretická skupina v čele s O. Šikem.

První návrh tato skupina předložila krátce po ustanovení komise a díky němu se mělo chování podniků zásadně změnit. Důchodové postavení podniků by již nezáviselo na tom, jak dobře plní plán, ale záviselo by na tržbách samotného podniku. *„Tím by se vytvářel přirozený zájem podniku na co nejlepší službě zákazníkovi a rovněž na maximální hospodárnosti a inovacích, jako cestě k relativně vyšší tvorbě přidané hodnoty a zisku.“*⁷⁹ Dalším předpokladem reformy bylo zvětšit úlohu ceny, tedy aby cena byla nejen ukazatelem nákladů, ale aby reflektovala vztah nabídky a poptávky. Zvýšila by se tak schopnost cenového mechanismu reagovat na změny efektivní poptávky a nabídky a tím i jeho adaptabilita.⁸⁰ Tyto názory ekonomové shrnuli do návrhu Zásad zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství, které byly v září 1964 schváleny předsednictvem ÚV KSČ. Fungování ekonomiky se tak mělo řídit podle následujících bodů:

1. Hospodářský plán doplní obnovený trh a plán bude určovat jen základní vývoj ekonomiky a jeho dosavadní direktivy nahradí ekonomické nástroje.
2. Podniky obdrží takovou míru samostatnosti, aby mohly podnikat, a jejich postavení vymezí a zajistí zákon.
3. Podniky budou vystaveny tlaku trhu, zahraniční obchod se spojí s výrobou a na vnitřním trhu zavedou trojí ceny – pevné, určené centrem, limitované a volné, tedy utvářené trhem.
4. Kritériem činností podniků není plnění plánu, ale výše hrubého důchodu, o jehož použití rozhodují samy podniky.
5. Úroveň mezd a platů závisí na hrubém domácím důchodu. Za špatné hospodaření ponesou důsledky samy podniky.⁸¹

⁷⁸ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, s. 94

⁷⁹ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 9

⁸⁰ Srov. ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*, s. 35

⁸¹ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 10

Ekonomům se podařilo prosadit podstatu ekonomické reformy, ovšem opatření, která by byla efektivní⁸², týkající se politického systému, vláda odmítla. Realizací ekonomické reformy byla pověřena Státní plánovací komise, v jejímž čele stál Oldřich Černík⁸³. Díky omezenému počtu direktivních ukazatelů plánu se rozšířila volnost ekonomického rozhodování v podnicích. Ekonomická reforma umožnila samostatné hospodaření podniků. Základem bylo stanovení systému sazeb odvodů z hrubého důchodu do státního rozpočtu. O získaném objemu financí pak rozhodovaly samy podniky, které určovaly, zda je použijí na investice či mzdy. Ekonomická reforma také podnítila úpravu velkoobchodních cen a byla doplněna o soustavu dotací. Prostřednictvím sazbové daně z obrátu došlo k propojení velkoobchodních a maloobchodních cen. Také se zvyšoval podíl Československa na zahraničním obchodu, to doprovázelo těsnější provázanost výroby se světovými trhy. Ale ani všechna tato opatření nevytvořila ideální ekonomické prostředí.⁸⁴ „*Panovała většinová shoda, že přínos dosud realizovaných kroků je sporný, metoda postupných dílčích změn v řízení ekonomiky je nepřijatelná, a je proto třeba zavádění ekonomické reformy urychlit.*“⁸⁵

Teoretická skupina v čele s O. Šikem popsala požadavek urychlení realizace ekonomické reformy v Programu urychlené realizace nové soustavy řízení, a to v březnu 1966. V Programu se píše: „*Je nezbytné zasadit podnik do takových ekonomických podmínek, ve kterých přestane zakrývat své možnosti a nadsazovat své požadavky na centrální zdroje a začne se chovat ekonomicky normálně.*“⁸⁶ Ekonomové předpokládali, že tím by se uvedly do pohybu podnikové rezervy a otevřela se cesta pro makrostrukturální změny, které by přinesly dlouhodobý efekt. To lze dosáhnout jedině, když budou podniky zasazeny do náročných podmínek tržních vztahů. O. Šik a J. Toman v Programu dále uvádějí: „*Národohospodářský plán v dosavadním pojetí postrádá objektivní kritéria hledání národohospodářské efektivnosti a je zatížen zájmovými konflikty. Tradiční podoba plánu, který svazuje příští rozvoj ekonomiky do rámce soustavy pevných, autoritou centrálních orgánů schválených cifer, nejen nemůže konsolidačnímu procesu pomoci, ale je s ním přímo neslučitelná.*“⁸⁷ Podle reformních ekonomů nelze sestavit optimální centrální plán, proto se vyslovili proti vytvoření 4. pětiletého plánu v dosavadním pojetí.

⁸² Omezení zasahování státu do ekonomiky a vytvoření „normálních“ tržních podmínek.

⁸³ Československý politik, od roku 1968 do roku 1970 byl předsedou vlády.

⁸⁴ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 10

⁸⁵ Tamtéž, s. 10

⁸⁶ Viz. VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, dok. č. 3, s. 46

⁸⁷ Viz. Tamtéž, s. 46

*„Národohospodářský plán jakožto základní nástroj řízení musí z makroekonomické polohy proces zavádění zásad nové soustavy řízení sjednocovat: musí mít charakter souhrnné úvahy o národohospodářském rozvoji, uvádět v život procesy pro obnovování celkové rovnováhy v hlavních oblastech.“*⁸⁸ Těmito oblastmi je míněn vnitřní obchod, zahraniční obchod a investice. Předpokladem pro dosažení této situace a k prohloubení vnitřního a světového trhu by byla tato následující opatření:

- Generální přestavba cen, díky které budou odstraněny nežádoucí dotace k cenám
- Přejedání k pružnějšímu vývoji cen
- Jednotné odvody podniků do státního rozpočtu
- Financování investic z vlastních prostředků podniků
- Odstranění mzdového stropu, nástup k denivelizaci a přechod na pružný systém kontroly mezd
- Důslednější uplatňování tlaku světového a domácího trhu na výrobu⁸⁹

Uvedený program byl postupně realizován od roku 1967 a již od samotného začátku se v národním hospodářství vyskytovaly problémy, které odrážely špatnou situaci v ekonomice. Přestavba velkoobchodních cen a metody k ní použité se ukázaly jako slabé a nesprávné. Výsledné ceny byly deformované jak z hlediska úrovně, tak i relace. *„Průměrná hladina velkoobchodních cen se zvýšila o téměř 30 %, ačkoli se původně počítalo maximálně s 19 procenty. Ceny byly přepočítávány na úrovni podnikových plánů na rok 1966, které byly proti skutečnosti měkké, byly sazby odvodů stanoveny nepoměrně nízko.“*⁹⁰ Izolace podniků od tlaku trhu tak nadále přetrvávala. Podniky díky této situaci získaly určitou „nezaslouženou“ část finančních prostředků a opět je nic nenutilo ke zvyšování efektivnosti výroby. Ovšem ne všechny podniky byly ve stejné situaci, a tak stát přistoupil k přerozdělování prostředků mezi jednotlivými podniky. V březnu 1967 byla vypracovaná Studie k problematice ekonomické rovnováhy, kterou předložil O. Šik jako příspěvek k připravovanému zasedání ÚV KSČ. Pokusím se o shrnutí této Studie. Reformní ekonomové považovali obnovení ekonomické rovnováhy za rozhodující úkol. Přechodem k nové soustavě řízení ekonomika pocítovala inflační tendence, které podněcovaly návrat ke starým metodám řízení. Považovali ekonomickou nerovnováhu za následek direktivního řízení ekonomiky. Ekonomickou

⁸⁸ Viz. VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, dok. č. 3, s. 47

⁸⁹ Viz. Tamtéž, s. 47, 48

⁹⁰ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 11

nerovnováhu považovali za zděděný problém direktivy. Největší problémy direktivní soustavy spatřovali v:

- Nepřipouštění objektivních omezení volnosti volby podílu akumulace, tedy důchodovou stránku. Ta byla vždy násilně přizpůsobena. Při vysokém podílu investic docházelo k poklesu jejich efektivnosti, důsledkem byla ekonomická nerovnováha, direktivní soustava ve snaze jí zabránit snižovala efektivnost využití lidského kapitálu ve výrobě. Tím docházelo k poklesu celkové efektivnosti
- Investice byly profinancovány na hranicích kapacitní únosnosti a veškeré úspory obyvatelstva sloužily za zdroj centrální finanční soustavy, a tím byly do oběhu pouštny nadbytečné důchody. V direktivním modelu trh nefunguje, tudíž přebytková místa zůstávají dlouhodobě přebytková, omezení výroby tak vyžaduje centrální zásah, který není spojen s uvolněním ekonomických zdrojů
- Direktivní model vytvářel ohniska inflačních tlaků. Vznikala tak tendence k zajištění globální bilanční nerovnováhy, která však vytvářela vážnou strukturální nerovnováhu

Ve své Studii k problematice ekonomické rovnováhy reformní ekonomové navrhli koncepci obnovení celkové rovnováhy. V podmínkách ekonomické soustavy řízení viděli problém celkové rovnováhy jako problém přebytku poptávky nad nabídkou. *„Má-li být výše poptávky v ekonomice relativně zredukována, musí centrální finanční soustava (státní rozpočet a úvěrová soustava) přibrzďovat rozsah důchodů, které do ekonomiky pouští ve vztahu k rozsahu důchodů, které z ekonomiky odčerpává.“*⁹¹ K dosažení takové situace navrhovali opatření jako je snížení různých státních dotací, relativní redukce poskytovaných úvěrů, podpora dobrovolných úspor, úspory v některých oblastech státní správy. Neefektivní podniky tak budou donuceny k efektivní výrobě či likvidaci, tím dojde k uvolnění ekonomických zdrojů a ke zvýšení pružnosti ekonomiky.

Ekonomové dále ve své Studii navrhovali, že úspory podniků je třeba podporovat zejména tím, že bude usměrňován způsob vynakládání prostředků na investice. Uváděli, že navrhovanou koncepci obnovení celkové rovnováhy je třeba chápat jako dočasnou hospodářskou politiku reagující na současnou situaci. Rozsah nerovnováhy ekonomové spatřovali vyšší v oblasti investic, než na trhu spotřebního zboží. Oblast investic byla zdrojem

⁹¹ Viz. VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, dok. č. 5, s. 74

inflačního napětí i ekonomické nerovnováhy. ČSSR vydávalo velký podíl z celkových investic do výrobní sféry i do průmyslu, do nevýrobní sféry naopak malý podíl investic (viz tabulka 2.1).

Tab. 2.1 - Podíl výrobních investic a investic do průmyslu z celkových investic za rok 1964

Země	Z celkových investic připadá na investice	
	do výrobní sféry	do průmyslu
ČSSR	74,6	44,7
Francie	54,8	35,6
Itálie	42,2	26,8
Anglie	49,7	35,9
Švédsko	57,5	30,3
Belgie	48,4	31,3
Holandsko	49,1	34,1
NSR	60,2	33
USA	40	27,1
SSSR	64,8	36,9

Zdroj: National Accounts Statistics, OSN, 1966

V závěru studie ekonomové v čele s O. Šikem konstatovali že: „*Ekonomická soustava řízení je poměrně značně citlivá na ekonomickou nerovnováhu, protože mohou vzniknout tendence postupného přenášení nerovnováhy z jednoho článku ekonomiky do druhého a vzniku inflační spirály vzájemně se akcelerujícího vývoje cen a mezd. Proto je nutno se současně s rozvíjením ekonomické soustavy řízení vypořádat s problémem ekonomické rovnováhy.*“⁹² Jako řešení tedy doporučovali zaměřit soubor ekonomických nástrojů na základní příčiny nerovnováhy, a tím vytvořit prostředí, kde se ekonomické řízení může rozvíjet.

Cílem této Studie a vůbec návrhů teoretické skupiny bylo vytvoření situace, za které by se podniky staly reálnými tržními subjekty, avšak vztah mezi teoretickými návrhy a východisky reformního ekonomického myšlení a jejich praktickou aplikací byl dlouhotrvající proces a v jeho průběhu docházelo k řadě sporů o konkrétní podobu projektu i o určení tempa realizace jednotlivých kroků. O. Černík zastával názor, že uspěchané prosazování ekonomické

⁹² Viz. VONDRŮVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, dok. č. 5, s. 80

reformy by mohlo přinést více potíží v národním hospodářství.⁹³ Byl zastáncem pomalého postupného zavádění nové soustavy řízení. Na jeho stranu se přiklonila i Ekonomická komise ÚV KSČ, která přijala variantu postupného a rozvážného prosazování ekonomické rovnováhy a strukturální přestavby národního hospodářství. Ekonomická reforma tak byla od května 1967, kdy zasedalo ÚV KSČ, odložena, stejně tak její realizace. „*Jestliže jedním z klíčových cílů ekonomické reformy byl přechod k jednotným odvodům a objektivním ekonomickým podmínkám, pak tendencí vývoje, počínaje jarem 1967, bylo spíše vzdalování od tohoto cíle.*“⁹⁴ Opatření vlády měla restriktivní protiinflační charakter. Opatření upravovala ceny zaměřené na odčerpání důchodů podniků, dále snižovala počet volných a limitovaných cen, zaváděla dodatečné nástroje regulace důchodů podniků a mezd. Spočívala i v restriktivní úvěrové politice a v blokování prostředků podniků. Vláda tedy stále poskytovala neefektivním podnikům výhody, kterých by se jim v normálním ekonomickém prostředí nedostávalo. Jednalo se o dotace, intervence k maloobchodním cenám, podprůměrné daně z obratu či o přírážky k cenám dosaženým při vývozu. Naopak v nevýhodě byly právě efektivní podniky, jejichž zisk byl přerozdělován.⁹⁵

V politickém boji o ekonomickou reformu ztráceli reformní ekonomové své pozice. „*Oprávněně viděli příčiny nedostatečné průraznosti ekonomické reformy v politické sféře.*“⁹⁶ Bez zásahů do politického systému nebylo možné výrazněji reformně pokročit. Situace se změnila v lednu 1968 po vynuceném odstoupení Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ. Nyní ekonomická reforma nebyla pouze záležitostí úzkého kruhu zainteresovaných ekonomů, ale stala se veřejnou věcí. „*Ústřední otázkou se stala otázka oddělení státu od podnikové sféry a konstituování socialistického podniku jako subjektu trhu.*“⁹⁷ Koncepce ekonomické reformy se od její původní podoby rychle měnila. Od decentralizace se posouvala k demokratizaci. „*Došlo k pokusům oživit soukromé podnikání a nahradit všelidové vlastnictví výrobních prostředků vlastnictvím skupinovým.*“⁹⁸ Jedním z důvodů, proč se tyto změny podařilo prosadit, bylo, že nové vedení KSČ nestavělo ekonomickou reformu do centra své pozornosti, tuto totiž zaujímala bouřlivá politická situace v Československu.

⁹³ Srov. ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*, s. 46 O. Černík měl velké ambice pro politickou kariéru, které nebyly bez šance, ovšem za předpokladu opatrného přístupu k personálním vztahům a přijímání reformy.

⁹⁴ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 12

⁹⁵ Tamtéž, s. 13

⁹⁶ Tamtéž, s. 13

⁹⁷ Tamtéž, s. 13

⁹⁸ PRŮCHA, Václav. *Etapy hospodářského vývoje Československa v letech 1945-1980. Politická ekonomie*, s. 473

Důležitým úkolem formulovat ekonomickou politiku Československa byla pověřena Hospodářská rada československé vlády v čele s Lubomírem Štrougalem⁹⁹, zřízená 12. dubna 1968 jako poradní orgán vlády pro koordinaci přípravy a realizace opatření vlády v oblasti hospodářské politiky.¹⁰⁰ Usilovala o sloučení zásad nové soustavy řízení s programem strukturálních změn, a tím dosáhnout rovnovážného stavu československé ekonomiky při dobře fungujícím trhu. Významnou událostí v oblasti ekonomiky bylo, že pro rok 1969 nebyl připravován plán, jako doposud, ale směrnice, pro kterou vypracovával návrhy základních směrů ekonomické reformy O. Šik.¹⁰¹

Pro tak rozsáhlé změny, které měly být provedeny v oblasti ekonomiky, byl čas vyměřený Pražským jarem příliš krátký a tento proces byl následně zmařen vstupem vojsk Varšavské smlouvy na naše území. Po invazi armád Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 zůstaly zpočátku záměry ekonomické reformy platné, ale reformní ekonomové se obávali, že v důsledku politické situace se ani ekonomická reforma zcela nedokončí. V říjnu 1968 byla vytvořena nová teoretická skupina tentokrát v čele s Karlem Koubou¹⁰². Ta dále pokračovala v myšlenkách ekonomické reformy, tedy její činnost byla zaměřena na důsledné oddělení podnikové sféry od zásahů státu či na demonopolizaci trhů. Teoretická skupina předložila návrhy své koncepce ekonomické reformy. O návrzích teoretické skupiny v čele s Koubou vláda nakonec nikdy nejednala, a to proto, že nepřekročily rámec Hospodářské rady. „*Vše směřovalo k postupnému návratu k centrálnímu plánování, v němž by se své role opět ujala Státní plánovací komise spolu s resortními ministerstvy. Pod záminkou obnovení makroekonomické rovnováhy a zamezení inflačním tlakům začal chod ekonomiky opět řídit centrální plán.*“¹⁰³ Ekonomická reforma s jejími návrhy změn byla v rozporu s normalizační politikou. Byly to změny přispívající k demokratizačnímu procesu, což bylo pro Sovětský svaz nepřijatelné.

2.3 Pražské jaro

Polovinu šedesátých let, kterou jsem se snažila zachytit v předchozím textu, charakterizovalo uvolňování politických poměrů a sílící reformní úsilí. V roce 1967 se však sled událostí podstatně zrychlil. V KSČ vládla politická nervozita a ÚV KSČ častěji svolával schůze. „*Vnitřní rozpory mocenskopolitického systému vystupňovaly trvalé napětí mezi*

⁹⁹ Československý politik, který byl v roce 1958 zvolen do ÚV KSČ.

¹⁰⁰ Viz. FELCMAN, O. a kol.: Vláda a prezident, 8. díl, 1. sv., dok. č. 41, s. 184

¹⁰¹ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 14

¹⁰² Československý ekonom a jeden z vůdčích osobností návrhů ekonomických reforem 60. let.

¹⁰³ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 15

*režimem a společností a způsobovaly ochromení a rozklad.*¹⁰⁴ Reformní úsilí v roce 1967 naráželo na stále silné mocenské postavení odpůrců a k těmto v první řadě patřil Antonín Novotný, který představoval hlavní překážku k provedení změn a liberalismu. Ve svých projevech vyzýval k boji proti liberalismu a proti kapitalistickým směrům užívaných v různých oblastech společenského života. Svým přístupem a projevy proti sobě poštval i některé členy z dosud poslušného jádra KSČ.

Reformní hnutí bylo stále silnější, konkrétní politickou podobu ale získalo až po vystoupení prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Slovenska Alexandra Dubčeka, které se odehrálo na konci října 1967. Vystoupení Alexandra Dubčeka otevřelo debatu o způsobu uplatňování KSČ ve státě a společnosti vůbec. Prosazoval myšlenku socialismu s lidskou tváří¹⁰⁵. *„Reformy zosobněné Alexandrem Dubčekem měly masovou podporu a velká část společnosti se ztotožňovala s možností korekce režimu při zachování jeho deklarovaných socialistických východisek.*¹⁰⁶ Dubčekovo vystoupení bylo zcela jiného rázu než projevy Novotného a otrásl dosavadním uspořádáním KSČ. Polovina členů předsednictva ÚV KSČ byla přesvědčena, že strana nutně musí vyměnit vedení strany. V letech 1967-1968 věnovali sovětští vedoucí funkcionáři vývoji v Československu zvýšenou pozornost. S přílišnou liberalizací, která překročila jimi stanovené a uznávané hranice, nebyli spokojeni. *„Sovětské politikové se netajili kritickými výhradami k situaci v Československu.*¹⁰⁷ Dvoudenní návštěvu Československa proto uskutečnil i nejvyšší představitel Sovětského svazu Leonid Iljič Brežněv, a to 8. – 9. prosince 1967. Během této návštěvy se snažil vyvolat dojem, že se do vnitřních záležitostí státu nevměšuje. Brežněv ale poznal, že Novotný již nemůže situaci zvládnout, v což Moskva doufala. Na konci návštěvy prohlásil „je to vaše věc“¹⁰⁸

Antonína Novotného, který byl prvním tajemníkem ÚV KSČ a prezidentem republiky, tak vystřídal ve funkci prvního tajemníka právě Alexandr Dubček, a to po hlasování na zasedání ÚV KSČ 5. ledna 1968. *„Změna v politickém vedení země odstartovala tzv. obrodný proces, který s sebou přinesl mj. i výraznou obsahovou proměnu a liberalizaci médií a*

¹⁰⁴ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 7

¹⁰⁵ Bližší vysvětlení pojmu viz. RATAJ, Jan, HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 177 – Čeští komunističtí intelektuálové vycházeli ze současného nonkonformního evropského marxistického myšlení. Navraceli se také k některým českým tradicím demokratického sociálního myšlení. Jednota společnosti s reformními komunisty měla mít více všelidový a všennárodní základ než proletářsky třídní. Také se zlepšilo postavení nestraníků a bylo zrušeno kádrování dle třídního původu.

¹⁰⁶ BEDNARÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 286

¹⁰⁷ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, s. 696

¹⁰⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 11

*podstatný růst vlivu médií na proces veřejné komunikace a jejich snahu o převzetí role společenské odpovědnosti za artikulování postojů veřejnosti k fungování mocenských struktur.*¹⁰⁹ Odchod Novotného znamenal pro reformní hnutí významný krok, jelikož padla jedna z největších mocenských překážek demokratizačního procesu. Společnost zvýšila zájem o politické události. K tomu přispívaly rozhlas i televize, které vysílaly politicky laděné pořady. V debatách zaznívaly kritické hlasy vůči minulé politice a nedostatečné informovanosti o konfliktech uvnitř KSČ. Někteří komunističtí funkcionáři ve svých projevech a článcích prezentovali lednové zasedání ÚV KSČ, na kterém došlo k „sesazení“ Novotného, jako podnět k demokratizaci všech oblastí společenského života včetně toho politického. Mezi tyto funkcionáře patřil J. Smrkovský, O. Šik, G. Husák, dále to byly celostátní noviny Rudé právo a časopisy Kulturný život a Reportér. Média přicházela s tématy dosud zakazovanými, zveřejňovala názory dosud neobvyklé. Média si sama zrušila dosavadní systém cenzury a předsednictvo ÚV KSČ toto 6. března 1968 potvrdilo.¹¹⁰ *„Rozmach diskuzí a kritiky podnícený tiskem, rozhlasem a televizí, byl tak prudký, že od března velkou měrou určoval politický život a politickou atmosféru v zemi.*¹¹¹

V březnu a dubnu požadavky reformního hnutí dostávaly konkrétnější podobu. Jednalo se o změny v oblasti sociálního života, náboženské svobody, řízení kulturní oblasti, úpravy vztahu Čechů a Slováků, postavení národnostních menšin, samostatnosti nekomunistických stran, demokratizace KSČ, rehabilitace obětí, perzekuce či urychlení ekonomické reformy. Počet příznivců reformu se značně zvyšoval. Reformní hnutí tak získávalo širokou sociální základnu a měnilo se v celonárodní hnutí. Základem nové ideologie měla být demokratizace režimu, tedy socialismus s lidskou tváří. Zastánci předlednového režimu na jaře 1968 opouštěli vedoucí funkce a na jejich místa nastupovali aktivní zastánci reformu. Dne 21. března podal Novotný demisi a ve funkci prezidenta republiky jej vystřídal Ludvík Svoboda. Měnilo se také předsednictvo ÚV KSČ, ÚV KSS i výbory parlamentu.

Díky nové organizační struktuře byl vytvořen prostor pro konkrétní formování a zavádění požadavků reformního hnutí. Prioritním úkolem reformního či obrodného procesu bylo nové uspořádání česko-slovenských vztahů. *„Federace se stala hlavním a dominujícím požadavkem demokratizačního procesu na Slovensku.*¹¹² Slovenskou společnost tato myšlenka sjednocovala a není divu, že toto téma plnilo stránky tisku a program televize i

¹⁰⁹ KONČELÍK, Jakub. Média pražského jara; Zrod reformu a demokratizace novinářské práce, s. 66

¹¹⁰ KAPLAN, Karel. Československo v letech 1967-1969, s. 14

¹¹¹ Tamtéž, s. 15

¹¹² Tamtéž, s. 19

rozhlasu. Češi naproti tomu měli pocit, že jim je myšlenka federace vnucována a celý proces demokratizace jen zdržuje. I přesto byl koncept federace přijat všemi odpovědnými orgány, a to koncem dubna 1968. Na konci října 1968 Slovensko požadovalo schválení zákona O postavení národností, ten byl s určitými obavami přijat s platností od 1. ledna 1969. Ozvaly se i národnostní menšiny, které požadovaly politické záruky, kulturní a hospodářskou rovnoprávnost a přiměřené zastoupení ve státních orgánech.¹¹³

V polovině roku 1968 se různé organizace odvážily učinit zásadní kroky. Po lednovém zasedání nebyly tyto organizace na tak velkou změnu připraveny, neuměly se v nově vytvořeném prostředí rychleji adaptovat. V odborech opustili své funkce zastánci Novotného a byla vytvořena nová odborová politika, stojící na principu, že prvořadým úkolem odborů je obrana a prosazování práv a sociálně politických požadavků zaměstnanců. Pozadu nezůstávala ani mládež. Oficiální komunistická organizace – Československý svaz mládeže - se po dlouhodobější krizi rozpadla. Místo ní se znovu obnovila činnost Junáka či Skautu. Vznikla nová Tábornická unie, Svaz klubů mládeže, svazy mládeže dělnické, vojenské či studentské. Vznikaly také samostatné sportovní svazy. Změny ve všech oblastech společenského života byly doprovázeny rozsáhlými personálními změnami. Příležitosti pro obnovu činnosti využily i církve, které žádaly náboženskou svobodu a odstranění státní kontroly či rozšíření náboženství na školách. O největší angažovanosti lze mluvit v oblasti kultury. Politická aktivita kulturních svazů, jako např. kulturní svaz spisovatelů, výtvarníků, filmových divadelních a televizních umělců, hudebníků, stále rostla. Tyto svazy formulovaly svá stanoviska, požadavky i návrhy a také je zveřejňovaly. V polovině roku 1968 narůstal počet čtenářů tisku, a to zejména obnovených Literárních listů a Kulturného života. Kulturní svazy a jejich aktivita jsou považovány za motory reformního procesu.¹¹⁴

Komunistická strana měla i nadále vedoucí mocenské postavení. Nebyla na takto rozsáhlou společenskou reformu připravena, členové KSČ neměli žádné představy o změnách. KSČ tak brzdila proces společenské reformy a navíc personální změny ve straně probíhaly velmi pomalu. Mladší generace, zastávající reformní názory sice pronikala do KSČ, ale velmi pomalu. „*Dosavadní struktura vedoucích orgánů KSČ a státu neodpovídala politickému obratu v lednu 1968.*“¹¹⁵ ÚV KSČ uznal rostoucí politickou aktivitu, ale poukazoval na to, že proces změn neřídí, že jej řídí mimostranické organizace, a to především

¹¹³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 20

¹¹⁴ Tamtéž, s. 21, 22

¹¹⁵ Tamtéž, s. 24

hromadné sdělovací prostředky. Proces společenské reformy se odehrával převážně na mimostranické půdě. KSČ byla právě proto kritizována sovětským blokem, že ztrácí své postavení. Nestraniční intelektuálové odmítali vedoucí roli KSČ, hlavní záruky demokracie spatřovali právě v pluralismu. V dubnu proběhlo zasedání ÚV KSČ¹¹⁶, na kterém byl předložen Akční program KSČ a také zde byl schválen XIV. sjezd KSČ, a to na září 1968. Akční program KSČ vymezoval základní prvky nové politické linie, obsahoval změny, které KSČ plánovala v následujících dvou letech uskutečnit, jednalo se o změny politické, ekonomické i právní. Akční program však velká očekávání, které si od něj KSČ slibovala, nesplnil a nestal se faktickým základem obrodného procesu, ani jeho sjednocovatelem.¹¹⁷ „Přes svou nespornou otevřenost a odvahu byl ale Akční program reflektován s rozpaky – jednalo se o dokument připravovaný v únoru a usnášený v průběhu března, konfrontovaný s realitou poloviny dubna a diskutovaný na počátku léta, kdy už recepty Akčního programu zásadně předběhl faktický vývoj.“¹¹⁸ Nekomunistické strany¹¹⁹ prosazovaly snahu o samostatnost. Snažily se překonat závislost a podřízení komunistické straně. Chtěly dosáhnout většího zastoupení v mocenských orgánech. „Všechny nekomunistické strany vypracovávaly programy, ve kterých se hlásily k demokracii a k socialismu, avšak v jeho nemarxistickém pojetí, a zdůrazňovaly svou odlišnost od komunistické strany.“¹²⁰

O politickou situaci se ve větší míře zajímala i československá inteligence. Dne 5. dubna 1968 byl založen Klub angažovaných nestraníků. Ten ale narazil na překážku v podobě rozmanitých a protichůdných politických zájmů nestraníků. Toto různorodé myšlení bylo téměř nemožné sjednotit do jedné organizace. KSČ k této organizaci přistupovala rozpačitým způsobem. Někteří členové ji považovali za opozici jiní za hrozbu a snažili se ji potlačit. Rodily se i další organizace. V souvislosti se zveřejňováním politických procesů padesátých let vznikl Klub 231¹²¹, který si kladl dva cíle, a to důslednou rehabilitaci včetně potrestání viníků a navrácení postižených občanů do společenského života.¹²² Členové této nepolitické organizace se stavěli do opozice. 26. června byl přijat zákon č. 82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci, na jehož základě mělo dojít k občanské a politické rehabilitaci většiny politických

¹¹⁶ 5. dubna 1968

¹¹⁷ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 26

¹¹⁸ KONČELÍK, Jakub. Média pražského jara; Zrod reformy a demokratizace novinářské práce, s. 68

¹¹⁹ Československá strana lidová, Československá strana socialistická, Strana obrody a Strana slobody

¹²⁰ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 29

¹²¹ Organizace sdružující politické vězně komunistického režimu uvězněné mezi únorem 1948 a počátkem let 60. Název klubu je odvozen od zákona na ochranu lidově-demokratické republiky (zákon č. 231/1948 Sb.), podle kterého byla většina politických vězňů odsouzena.

¹²² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 30

vězňů. Klub 231 byl komunistickou stranou hodnocen jako silně protisocialistický a proto se snažil jeho činnost oslabit či zastavit.¹²³

2.3.1 Média Pražského jara

KSČ považovala tisk, rozhlas i televizi za významný prostředek ideového působení. Je tedy pochopitelné, že jejich chování sledovala, hodnotila, ale i ovlivňovala. Před rokem 1968 ÚV KSČ požadoval zesílení stranického řízení médií. Trnem v oku KSČ se staly Literární noviny, které byly týdeníkem Svazu československých spisovatelů, v jehož čele stál Milan Jungmann. Literární noviny se věnovaly nejen kultuře a umění, ale i ekonomice či sociologii. Oblíbenost Literárních novin v československé společnosti stále rostla. Snad i to byl důvod, proč také stoupal počet cenzurních zásahů proti tomuto týdeníku. Za rok 1967 proběhlo v Literárních novinách celkem 141 těchto zásahů. Po sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1967 byli hlavní vystupující z KSČ vyloučeni, další spisovatelé dostali stranické důtky a nakonec byly Literární noviny Svazu odebrány a týdeník byl převeden pod pravomoci ministerstva kultury a informací. *„Tento administrativní zásah vyvolal velkou nevoli spisovatelské obce i kulturní veřejnosti, která se ve velké míře rozhodla tyto ministerské Literární noviny ignorovat.“*¹²⁴

V březnu roku 1964 proto předsednictvo ÚV KSČ schválilo dokument s názvem Poslání a stav kulturních časopisů. V tomto dokumentu kritizuje působení kulturních časopisů, ke kterým právě patřily Literární noviny či Kulturní tvorba, Kulturný život, Plamen, Host do domu, Divadlo i Výtvarná práce. Předsednictvo ÚV KSČ bylo toho názoru, že se na stránkách těchto periodik objevují názory a myšlenky podporující liberalizaci.¹²⁵ *„Kritiku si vysloužily i názory na společenskou úlohu umění a vztahu kultury a ideologie, které se v kulturních časopisech objevovaly.“*¹²⁶ Jednání KSČ s těmito kulturními periodiky jen zvyšovalo napětí a rozpory uvnitř společnosti. Byla to právě tato periodika, ve kterých se v období Pražského jara uplatňovaly reformní, opoziční postoje.

Alexandr Dubček považoval média za silného spoluhráče. V době před jeho nástupem do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ byla informovanost veřejnosti o situaci ve státě velmi špatná. Informace se podávaly se zpožděním, a proto novináři dostali od zastánců reformy v ÚV KSČ svobodný prostor pro své působení. Díky tomu byly od ledna 1968 zveřejňovány

¹²³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 31

¹²⁴ BEDNÁŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 307

¹²⁵ Tamtéž, s. 305

¹²⁶ Tamtéž, s. 306

zprávy o politické aktivitě státních a stranických orgánů. Dubček nastartoval proces postupné demokratizace novinářské práce. Celý proces demokratizace médií byl zaváděn snadněji také proto, že lidé, kteří v nich pracovali, byli proreformně zaměřeni a „*když pak poměrně rychle zanikl denní, doslova policejní dozor nad obsahem novin a vysíláním a zavládla svoboda slova, dostali novináři svou příležitost i dar, s nímž si občas nevěděli rady.*“¹²⁷ Vedení KSČ se na přelomu února a března shodlo, že mu dosavadní systém kontroly médií škodí. Proto byla potlačena předběžná cenzura a následná cenzura byla převedena do pravomoci ministerstva kultury.¹²⁸ Díky uvolňování politické situace od ledna 1968 v Československu se mohla média postupně rozvíjet. Prožívala svoji obrodu. Lednové zasedání tak nastartovalo proces změn novinářské práce a zrušení předběžné cenzury bylo nejvýznamnější systémovou změnou. Vedení KSČ se tak vzdalo svého práva rozhodovat o obsahu periodik. „*Tisk, rozhlas a televize přestaly být mocenským nástrojem režimu a naopak poskytly prostor pro všennárodní debatu, v níž brzy získaly přední místo hlasy zpochybňující výsadní postavení KSČ.*“¹²⁹

S postupnou liberalizací médií a změnami mediální politiky se také měnila jejich obsahová stránka. Veřejnost byla zvyklá na to, že se rozpory i neúspěchy či skandály uvnitř strany tajily. Nyní přibývalo zajímavějších témat, která se nepodrobovala již tak přísné cenzuře. Tato témata přitahovala zájem veřejnosti a dala podněty ke zpochybňování vedoucí úlohy komunistické strany. „*V situaci, kdy po dlouhá léta, prakticky po dvě desetiletí nemohlo být zveřejněno jediné kritické slovo na adresu vlády, strany nebo policie, uvolnění této přehrady způsobilo svého druhu povodeň.*“¹³⁰ Je to období, kdy prudce vzrostl náklad především kulturních časopisů. „*Zpětná vazba mezi médii a čtenáři povzbuzovala novináře v úsilí přinášet další atraktivní a nové obsahy a tato agenda médií dále posilovala vůli po prosazení reform.*“¹³¹ (Viz. graf 2.3). Naopak náklad klesal periodikům, jako bylo Rudé právo.¹³² Témata se týkala vyrovnání se s minulostí, aktuální politiky a široké společnosti. „*V roce 1968 odvysílala Československá televize se svým jediným programem o 200 hodin více zpravodajství a o 270 hodin publicistiky proti roku 1967.*“¹³³

¹²⁷ VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 32

¹²⁸ KONČELÍK, Jakub. Média pražského jara; Zrod reformy a demokratizace novinářské práce, s. 67

¹²⁹ TŮMA, Oldřich. *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*, s. 126

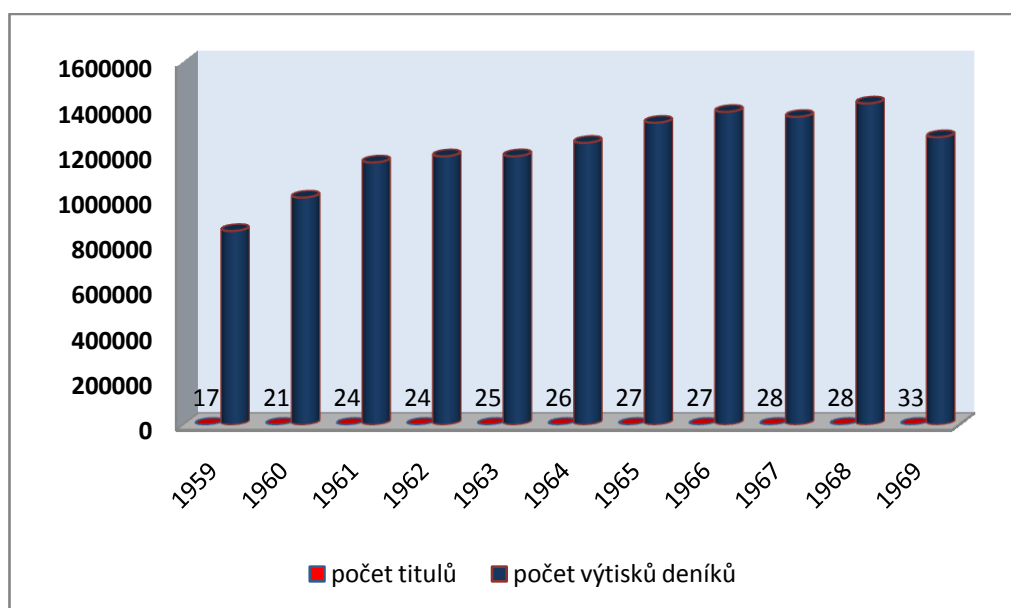
¹³⁰ VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 34

¹³¹ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 308

¹³² KONČELÍK, Jakub. Média pražského jara; Zrod reformy a demokratizace novinářské práce, s. 68

¹³³ RATAJ, Jan, HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 240

Graf 2.3 - Vývoj počtu výtisků deníků v období 1959 až 1969

Zdroj dat: Historická statistická ročenka ČSSR

Média se nebála kritiky vůči vládě. Ta mediální kritiku vnímala jako produkt nové informační politiky. 26. června 1968 byl přijat zákon č. 84/1968 Sb., který znamenal úplně jiný přístup ke kontrole a řízení médií. Jednalo se o novelu zákona č. 81/1966 Sb. O periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích. Tento zákon říkal, že: „cenzura je nepřipustná. Cenzurou se rozumějí jakékoliv zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky. Tím není dotčena pravomoc prokurátora a soudu.“¹³⁴ Média přestala být mocenským nástrojem režimu, ale novináři potažmo veřejnost se pouze s novelou, která rušila cenzuru, nespokojili a žádali zrušení cenzury na ústavní rovině. Také již nebylo omezováno množství přidělovaného papíru pro jednotlivá vydavatelství. Politická opatření, která vydávala KSČ ovšem s rozmachem a silou médií ztrácela krok. Opatření přicházela později, než realita sama. „Média se stala mluvčím veřejnosti a tedy nutně i protivníkem moci.“¹³⁵

V období Pražského jara se velmi angažoval Československý rozhlas i Československá televize. Svým vysíláním podporovaly politiku Alexandra Dubčeka. Vysílaly přímé přenosy různých shromáždění, politických diskuzí veřejnosti s veřejnými činiteli. Publicistické pořady naplňovaly jejich program. 21. – 23. června 1968 se v Praze konal mimořádný sjezd Svazu československých novinářů, který se postavil za společenské změny,

¹³⁴ Zákon č. 81/1966 o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích.

¹³⁵ KONČELÍK, Jakub. Média pražského jara; Zrod reformy a demokratizace novinářské práce, s. 69

kteří se v období Pražského jara udály. „*Z mocenského nástroje se média přeměnila v kritiku moci.*“¹³⁶ V médiích převažovaly názory převážně progresivní a obrodné a vystoupení zastánců konzervativních protireformních hledisek byla spíše vzácná, a většinou si vysloužila výsměch a kritiku.¹³⁷

K názorům reformního hnutí se brzy připojili i někteří členové ÚV KSČ, kteří naléhali na urychlení změn. Díky svému mocenskému postavení si vynutili přímý, tedy necenzurovaný vstup na stránky deníků, do rozhlasových a televizních stanic. Jedním z těchto členů byl ministr lesního a vodního hospodářství Josef Smrkovský. Dále zde patřili Václav Slavík, Milan Hübl či Zdeněk Mlynář.

2.3.2 Krize reformního úsilí

Československá reforma již po čtyřech měsících procházela vnitřní krizí, která byla způsobena přechodem od kritiky minulosti a vyhlásování slavnostních proklamací k běžnému dění. „*Všeobecný vzestup politické aktivity se zastavil a opadával.*“¹³⁸ Po lednovém zasedání probíhalo prosazování změn velmi pomalu nebo se změny neuskutečnily vůbec. Tato skutečnost vyvolávala ve společnosti netrpělivost a obavy. V květnu a červnu 1968 se rozpadla lednová nebo také protinovotnovská opozice, která dosud představovala hnací sílu společenské reformy. Rozpadla se z toho důvodu, že se názory zastánců reformy lišily v otázkách budoucího vývoje reformy. Jedni chtěli dosavadní směr vývoje zastavit či zbrzdit i s pomocí administrativně mocenských zákroků. Patřili mezi ně především komunističtí funkcionáři, kteří dosavadní stav hodnotili jako ohrožení komunistické moci a celého režimu. Na druhé straně stáli zastánci dalšího vývoje reformy. Patřili zde veřejní kritikové, kteří nesouhlasili s pomalým tempem zavádění změn. Hledali různé způsoby jak proces zrychlit a tedy i jejich postoje se radikalizovaly.¹³⁹

K zastáncům prvního směru se přidal i vnější tlak, a to tlak Sovětského svazu. „*Jeho politické zaměření se ztotožňovalo s domácími odpůrci dalšího rozvíjení reformy.*“¹⁴⁰ Začaly se objevovat stále ostřejší útoky tisku socialistických zemí na poměry v Československu, jednalo se například o večerník Berliener Zeitung nebo sovětský deník Sovetskaja Rossija¹⁴¹,

¹³⁶ HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích*, s. 11

¹³⁷ VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 35

¹³⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 31

¹³⁹ Tamtéž, s. 32

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 33

¹⁴¹ Viz. RATAJ, Jan, HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 241 – Svoboda sdělovacích prostředků překročila účelové představy reformních komunistů a vyvolávala tak nežádoucí zahraničně politickou i vnitropolitickou radikalizaci.

který útočil na ty: „*kdo v Československu chtějí ospravedlňovat T. G. Masaryka, kterému přičítal všechny hříchy ‚odhalené‘ v padesátých letech, včetně atentátu na Lenina.*“¹⁴² 4. května právě v Moskvě probíhala československo-sovětská jednání, a to na nejvyšší úrovni. Za KSČ se tohoto jednání zúčastnil Dubček, Černík, Smrkovský a Bil’ak, za SSSR to byl Brežněv, Kosygin a Podgorný. Delegace KSČ byla vystavena ostré kritice Brežněva kvůli politickým poměrům v ČSSR a postupování strany v této situaci. Sovětská strana charakterizovala situaci v ČSSR jako boj o moc a požadovala od vedení KSČ rázná opatření, která by postup reforem zastavila. „*Moskevské jednání mělo na československé účastníky a poté na vedení KSČ značný vliv. Mnozí nižší i vysocí komunističtí funkcionáři označovali aktivitu několika nekomunistických institucí za protisocialistickou a kritické hlasy ve sdělovacích prostředcích považovali za útok proti KSČ.*“¹⁴³ Po jednání v Moskvě se situací zabývalo i předsednictvo ÚV KSČ. Výsledkem bylo, že se účastníci shodli na tom, že situace je vážná. Pravicové, protisocialistické síly by podle nich mohly ohrozit dosavadní demokratický vývoj. KSČ pravicové síly označila za hlavní nebezpečí, jako hlavní úkol si vytyčila boj proti nim. Vedoucí funkcionáři byli toho mínění, že pravicové názory se soustřeďují v organizacích jako Klub angažovaných nestraníků a Klub 231 a také v přípravných výborech sociální demokracie. Zastánci reforem byli se situací velmi nespokojeni, panovaly mezi nimi obavy a požadovali urychleně uzákonit pracně získané výsledky, jako bylo zrušení cenzury či soudní rehabilitace obětí politických procesů.¹⁴⁴

Na konci května 1968 se sešlo předsednictvo ÚV KSČ. Na této schůzi přednesl Alexander Dubček referát, ve kterém shrnul dění posledních měsíců. Ve svém přednesu zdůraznil, že „*extrémní proudy není třeba přeceňovat, nemohou ohrozit socialistický režim*“¹⁴⁵ V boji proti těmto silám prosazoval pozitivní politiku, tedy především přijetí zákonů, které vymezí pravidla demokratizace. Patřily mezi ně zákony rehabilitační, tiskový, o cestovních dokladech či o federaci. Záměr odpůrců společenské reformy bojovat proti pravicovým silám se nezdařil a narazili na odpor společnosti, ale i ve straně. Nenaplnilo se tedy ani očekávání Moskvy.

Od konce dubna narůstaly mezi zastánci rychlého rozvíjení reformy obavy o její budoucnost. „*V květnu a v červnu se zejména mezi inteligencí šířilo přesvědčení, že obrodný*

¹⁴² VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 55

¹⁴³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 34

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 35

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 36

*proces se zpomalil, až zastavil a že je vážně ohrožen.*¹⁴⁶ Po květnové schůzi ÚV KSČ vznikl Kulturní aktiv, ten navrhl, aby známí veřejní činitelé vyzvali společnost k aktivní podpoře reformy i jejímu rozvíjení. „*Tyto snahy vyústily ve výzvu Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem.*“¹⁴⁷ Autorem výzvy Dva tisíce slov byl Ludvík Vaculík. 27. června 1968 ji zveřejnili Literární listy, Mladá fronta, Práce a Zemědělské noviny. „*Text Dvou tisíc slov kriticky hodnotil poúnorovou minulost komunistického Československa.*“¹⁴⁸

Výzva Dva tisíce slov měla dvě části. První část byla kritickým pohledem na minulost a druhá část popisovala současné problémy reformy. „*Dva tisíce slov byly velmi populární a ve své době se staly jakýmsi lidovým referendem.*“¹⁴⁹ Hlavním problémem reformy bylo, že dosud nepronikla do okresů a závodů. Výzva byla podpořena podpisovou akcí a mezi prvními signatáři Dvou tisíc slov byli známí vědci, umělci či sportovci, nakonec výzvu podepsalo 120 tisíc občanů. Výzva zdramatizovala politický život v Československu a po několik dní určovala jeho rytmus. V samotný den publikování výzvy ji v parlamentu generál Samuel Kodaj¹⁵⁰ označil za výzvu ke kontrarevoluci a za útok proti socialismu a požadoval po parlamentu, aby výzvu odsoudil. Stanovisko Kodaje převzala po ostré diskuzi i KSČ. Ta považovala výzvu za vážné nebezpečí pro novou politiku a jako ohrožení demokratické obrody.¹⁵¹ Dva tisíce slov velmi rozhodně odsoudila také Moskva.

Prohlášení KSČ ohledně výzvy Dva tisíce slov se nesetkalo s pochopením veřejnosti. Novináři také nerespektovali pokyny KSČ, aby nebyla zveřejňována jiná než oficiální stanoviska a kladné ohlasy na ně. Slovenská veřejnost se výzvou Dva tisíce slov zvláště nezaobírala. „*Dva tisíce slov a vlna politické aktivity zůstávaly záležitostí pouze českou.*“¹⁵² Události kolem výzvy urychlily názorová stanoviska ve společnosti i v komunistické straně.

¹⁴⁶ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 44

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 44

¹⁴⁸ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 286

¹⁴⁹ VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 56

¹⁵⁰ Poslanec Národního shromáždění ČSSR a představitel protireformní levice

¹⁵¹ VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 58 Stanovisko ÚV KSČ reagovalo na Dva tisíce slov ještě ostřeji, kdy prohlásilo: „*Nemůžeme v něm spatřovat jen uraženou ješitnost a nechut' k živelným akcím, ale také vědomí, že je tady znovu něco, za co se českoslovenští komunisté budou muset před svými silnějšími spojenci odpovídat. A KSČ jasně vystoupí proti jakýmkoli pokusům uskutečňovat výzvy obsažené v prohlášení, směřující k vytváření různých výborů nebo komisí s politickými funkcemi mimo soustavu Národní fronty.*“

¹⁵² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 46

3 Neúspěch koncepce československé reformy a nástup normalizace společnosti

3.1 Stupňování vnějšího tlaku

*„Průběh a výsledky československé reformy neurčovaly jen vnitropolitické faktory a úroveň politického myšlení vedoucích funkcionářů, ale stále silnější faktory vnější.“*¹⁵³ Rozhodujícím faktorem byla právě příslušnost Československa k sovětskému bloku. S tím bylo spojeno členství v jeho organizacích, v RVHP a ve Varšavské smlouvě¹⁵⁴. Hlavní roli hrál Sovětský svaz a jeho nátlak pocíťovalo Československo již od ledna 1968 a ten se stále stupňoval s tím, jak dostával změněný politický systém pevnější základy a konkrétní podobu. Také se měnila forma nesouhlasu Sovětského svazu. Zatímco na začátku to byly diskuze, rady, kritiky a projevy nespokojenosti, tak později se jednalo o hrozby a demonstrace vojenské síly až k jejímu použití. Československé události postupně názorově sjednotily politická vedení pěti států sovětského bloku¹⁵⁵. Považovaly je za ohrožení režimu a s průběhem reformy v Československu nesouhlasily. U příležitosti oslav výročí února 1948 v Praze byl sepsán referát, který kritizoval dvacetiletou minulost, na to reagoval Brežněv, který hrozil, že pokud bude mít referát takovouto podobu, oslav se nezúčastní. Referát byl nakonec upraven. Stal se ale zdrojem nedůvěry sovětského bloku v Československo. Ve dnech 6.-7. března se v bulharské Sofii konala porada představitelů Varšavské smlouvy, zde Brežněv promluvil k Dubčekovi o nezbytnosti personálních změn ve vedoucích funkcích, které by zajistily důslednou realizaci politiky. Dubček si jeho proslov vyložil jako doporučení.¹⁵⁶

V Drážďanech se ve dnech 23.–24. března setkali vedoucí představitelé SSSR, Polska, Bulharska, Maďarska a NDR s vedoucími funkcionáři KSČ¹⁵⁷. Ti si zde vyslechli velmi ostrou kritiku, jejímž hlavním cílem byla narůstající protisocialistická síla v Československu, která si klade za cíl zbavit komunistickou stranu mocenského monopolu a podle vedoucích politiků sovětského bloku by mohla přerůst v kontrarevoluci. *„Sovětsští zástupci předložili návrh rezoluce, který hovořil o aktivizaci protisocialistických sil v ČSSR, podporovaných*

¹⁵³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 49

¹⁵⁴ Vojenské uskupení, které vzniklo z podnětu Sovětského svazu v roce 1955, složené ze zemí sovětského bloku.

¹⁵⁵ Největší nesouhlas projevovali NDR, Polsko a především Moskva.

¹⁵⁶ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 51

¹⁵⁷ Dubček, Lenárt, Černík, Kolder, Bil'ak

*Západem, a o nutnosti okamžitě podniknout proti nim rázné kroky.*¹⁵⁸ Československé delegaci se ovšem podařilo rezoluci zabránit. Podobný přednes, jako měl Brežněv, zopakoval i Kurt Haager¹⁵⁹. Nátlak ze strany NDR byl velmi intenzivní. Jeho projev ale narazil na ostré odmítnutí a v Československu vyvolal řadu protestů.

*„Setkání v Drážďanech bylo prvním vážným pokusem postavit zvenčí hráz československé reformě.*¹⁶⁰ Představitelé KSČ se domnívali, že kritizované oblasti budou odstraněny zavedením Akčního programu KSČ, což se ale nestalo. Zmíněných pět socialistických zemí považovalo vývoj v Československu za protirežimní, útočící na základy režimu. 4. května v Moskvě proběhlo další jednání, které bylo druhým sovětským pokusem o zastavení československé reformy prostřednictvím KSČ. Ale ani tento pokus nepřinesl Moskvě očekávaný výsledek i přesto, že její kritika ještě více zesílila.

Československá společnost o postojích SSSR neměla mnoho informací. Plynulo to především z obavy, aby zveřejněná sovětská kritika nepodnítila aktivitu odpůrců nové politiky a také, že reakce československé společnosti vyústí v protisovětskou kritiku vedoucí ke krizi. To byly hlavní důvody, proč se vedoucí komunističtí funkcionáři bránili dramatizování názorových rozdílů mezi zeměmi Sovětského svazu a ČSSR. Tento stav ale nevydržel dlouho. Po vojenském cvičení států Varšavské smlouvy v Československu, které se konalo od 21. do 30. června¹⁶¹, výrazně stoupl zájem československé veřejnosti o postoj „socialistické pětky“. Představitelé těchto pěti zemí přisuzovali cvičení velký význam. *„Očekávali, že zastraší pravici a zbrzdí její nástup.*¹⁶² Cvičení vyvolalo mezi československou společností nervozitu až odpor, k tomu přispíval i stále oddalovaný odchod sovětských jednotek¹⁶³ ze země, který se uskutečnil až 3. srpna. *„Potvrdilo se, že dlouhodobý pobyt jednotek byl přípravou armád pro případný vojenský zásah.*¹⁶⁴ Napětí mezi zeměmi Sovětského svazu a Československem se stále více stupňovalo.

Československá reforma i přes kritiku SSSR pokračovala. Postupovala přeměna komunistické strany a demokratizační proces pronikl i do obcí a závodů. V polovině roku 1968 se vytvořily předpoklady pro stabilizaci vnitřních poměrů. *„Pro drtivou většinou občanů*

¹⁵⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 51

¹⁵⁹ Člen vedení Jednotné socialistické strany Německa (NDR)

¹⁶⁰ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 52

¹⁶¹ Srov. VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 59 – Cvičení začalo 20. června. Kromě sovětských, maďarských a polských jednotek se ho zúčastnili bulharští a rumunští důstojníci jako pozorovatelé.

¹⁶² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 54

¹⁶³ O stále oddalovaný odchod jednotek se začal zajímat i všechn evropský tisk - VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 59

¹⁶⁴ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 54

*se politické změny staly součástí jejich každodenního života, ve společnosti už zdomácněly a zevšedněly, hlavní, nosný proud tvořila oficiální politika vykládaná a prezentovaná zastánci rozvíjení reformy.*¹⁶⁵ Pokračování a výsledky československé reformy utvrzovaly Moskvu v její kritice a obavách, že se v Československu rodí systém, který by rozložil dosavadní způsob jejího ovládání.

Moskva naléhala na setkání KSČ a KSSS, ale tomu se představitelé KSČ chtěli vyhnout. Po neuskutečněné schůzce těchto stran představitelé SSSR rozhodli o setkání socialistické pětky a československé strany. Forma pozvání zástupců KSČ byla velmi neodbytná a urputná. Schůze se měla konat 7. července ve Varšavě. Většina předsednictva ÚV KSČ stála za Dubčkovým názorem, aby společné schůzce předcházela dvoustranná jednání s komunistickými stranami socialistických zemí, což znamenalo neúčast na schůzi ve stanoveném termínu. *„Moskva návrh na předběžná dvoustranná jednání fakticky zamítla a 11. července Praha obdržela společný dopis pětky s výzvou k účasti na schůzce.*¹⁶⁶ Odpůrci schůzky stále věřili, že je možné ovlivnit a přesvědčit představitele pěti socialistických zemí nejvíce kritizujících dění v Československu. Neúčast KSČ na této poradě vyvolala u představitelů pětky ještě větší kritiku a obavy. I bez účasti KSČ dohodli představitelé pětky novou taktiku a její první kroky byly obsahem zveřejněného varšavského dopisu. *„Obsah varšavského dopisu byl směsicí velmi vážného varování se znatelnými prvky hrozby, ostrou kritikou vedení KSČ s výzvou a s pokyny k politické akci. Tyto rysy ještě značně zvýrazňoval celkově mimořádně ostrý tón dopisu.*¹⁶⁷ Na varšavský dopis 17. července schválil ÚV KSČ odpověď, která vyvracela neopodstatněná obvinění a neoprávněnou kritiku a ÚV KSČ rozhodl varšavský dopis i jeho odpověď na něj zveřejnit. *„Veřejně vyslovený tlak a hrozba socialistické pětky nepřispěly, jak předpokládali její představitelé, k rozdělení společnosti a k izolaci vedení KSČ. Naopak vedly ke sjednocení občanů a k izolaci pětky.*¹⁶⁸

Suverenita a právo na československou politiku se staly hlavním tématem, jejich společným jmenovatelem byla jednota, i když vyvolaná vnějším tlakem. Představitelé pětky odmítli postoj Československa a v jejich tisku na něj stále více útočili.¹⁶⁹ Napětí

¹⁶⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 55

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 56

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 56

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 57

¹⁶⁹ Srov. VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 62 – Celý červenec se nesl ve znamení zesílené tiskové kampaně socialistických zemí. Vycházeli podivuhodné zprávy o československých událostech. V tisku sousedních socialistických zemí se otevřeně psalo o československé kontrarevoluci, která je spojena s mezinárodním imperialismem, a také o zdravých silách v Československu, schopných porazit protisocialistické živly.

v Československu rostlo spolu s obavami, aby se ideologické útoky a politický tlak nepřenesly do ekonomické a vojenské oblasti. Přibývalo stále více členů KSČ, kteří si uvědomovali, jak by mohly rozpory se státy Sovětského svazu dopadnout, ovšem stále bylo více členů, kteří věřili v urovnání situace, v přesvědčení jejich představitelů. 29. července 1968 se uskutečnilo v Čierné nad Tisou setkání vedení KSČ a KSSS. Pavel Kohout¹⁷⁰ před tímto setkáním napsal Poselství československým účastníkům. Hlavním požadavkem tohoto Poselství bylo prosazení práva na vlastní cestu při zachování přátelských vztahů se socialistickými zeměmi, bylo vyjádřeno heslem Svoboda, spojenectví, suverenita, socialismus.¹⁷¹

Setkání v Čierné nad Tisou skončilo až 1. srpna. Sovětští představitelé si od schůzky slibovali prosazení obratu v československé politice, naopak československá delegace chtěla na schůzce obhájit a prosadit svoji dosavadní politiku¹⁷². Schůze se nesla v duchu kritiky a obhajování varšavského dopisu. Vyhrocenou atmosféru schůze zmírnil rozhovor Dubčeka s Brežněvem. Oba trvali na dohodě. *„Brežněvovi záleželo na demonstraci jednoty sovětského bloku, chtěl dosáhnout slibu, že vedení KSČ odstraní některé věci, kritizované ve varšavském dopise. Dubček si během rozhovoru potvrdil, že po rozkolu by se hrozba vojenského zákroku stala reálná a akutní.“*¹⁷³ KSSS po představitelích KSČ požadovala, aby stranicky ovládli sdělovací prostředky, okamžitě zakázali činnost KAN a K 231, provedli personální změny ve vedoucích funkcích. Jedna část československé delegace v čele s Dubčekem opouštěla Čiernou v domnění, že se krizi podařilo zabránit a také, že se podařilo uhájit suverenitu. Druhá část delegace, reprezentovaná především Bilákem, viděla výsledky schůze v potvrzení spojenectví se SSSR. V Čierne byla dohodnuta také další porada představitelů pětky a KSČ, a to na 3. srpna v Bratislavě, ale tato schůze neměla nijak zvláštní vliv na události roku 1968 ani na následující léta, byla pokračováním sovětské kritiky a ujištěním socialistické věrnosti Československa.

¹⁷⁰ Český dramatik, prozaik, básník, publicista, spisovatel, který se po roce 1968 dostal na seznam zakázaných spisovatelů.

¹⁷¹ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 59

¹⁷² Srov. VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 66 – Sovětští představitelé v Čierné prohlásili, že za Československo ztratili dvacet milionů životů a že tedy Československo nevydají ani Severoatlantickému paktu, ani československým pravicovým silám. Československá delegace se ale hájila tím, že se nejedná o odpadnutí ČSSR od socialistického společenství a souhlasila s provedením opatření v oblasti nejvíce kritizovaných témat.

¹⁷³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 60

3.2 Vojenský zásah

Vedoucí komunističtí funkcionáři záměrně podávali československé veřejnosti nepravdivé informace, a to z obav, že pravda by v ČSSR vzbudila silnou protisovětskou vlnu a následně ráznou odpověď Sovětského svazu. Ne všichni členové KSČ si uvědomovali rozsah sporu se sovětským blokem a věřili, že se jedná pouze o nespokojenost s jednotlivými složkami československého vývoje. Českoslovenští občané vyjadřovali velké nadšení a podporu československé delegaci při obhajování suverenity země. Zrodila se masová akce tzv. Fond republiky¹⁷⁴. „Občané odevzdávali dary a zlato na zlatý poklad republiky“¹⁷⁵

Tab. 3.1 - Průběžný a konečný stav jednotlivých sbírek Fondu republiky v letech 1968-1971

Průběžný stav Fondu republiky k datu	Finance (cca, v Kčs)	Zlato (cca, hrubá hmotnost v kg)	Poukázané devizy a valuty
5. 8.1968		2,2	
7. 8.1968	přes 15 mil.		
10. 8.1968	90 mil.		
13. 8.1968	přes 148,5 mil.	35,4	
16. 8.1968	téměř 178 mil.	47,3	2 643 \$
19. 8.1968	190,5 mil.	61	
6. 9.1968	přes 207 mil.	68	
13. 9.1968	214,5 mil.	69,5	
7. 10.1968	228,76 mil.	73,5	
9. 10.1968	230,28 mil.	74	
5. 12.1968	268 mil.		

Konečný stav Fondu republiky	Finance (celkem v Kčs)	Zlato (cca, hrubá hmotnost v kg)	Poukázané devizy a valuty
30. 7.1969	278 807 267,50	86,19046	přes 107 000 Kč
		Zlato (ryzí hmotnost v kg)	
26. 3.1971		46,65794	

Zdroj: Rudé právo, interní dokumenty ČNB

O realizaci závěrů z Čierné jednalo předsednictví ÚV KSČ 6. srpna. Zástupci vlády a K 231 se dohodli na tom, že rehabilitacemi se budou zabývat speciální útvary národních výborů a ministerstev, dále se činnost K 231 omezí na sociální oblast a dokumentaci. Zástupci vlády se usnesli, že nepřipustí registraci KAN jako organizace a sociální demokracii neuznají za novou stranu. Personální změny ve vedení KSČ měly být projednány koncem srpna. Ovšem největším problémem byla média. Sovětský požadavek prakticky znamenal obnovení

¹⁷⁴ Tato akce nebyla nikým organizovaná. Podnětem k ní byla víra v lepší budoucnost a víra k tehdejšímu vedení KSČ. Akce byla jakýmsi projevem naděje v pokračování politiky „socialismu s lidskou tváří“. Do Fondu republiky přispívali jak jednotlivci, tak podniky.

¹⁷⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 61

cenzury. „*Vedení KSČ se omezilo na opatření, která by zesílila vliv vlastníků na politický obsah sdělovacích prostředků.*“¹⁷⁶ Moskva a její zastánci v Československu požadovali, aby závěry z Čierné byly realizovány co nejrychleji a připomínali politický obrat. Takový postup by ale vyvolal v československé společnosti odpor. „*Politický obrat provedený samotným vedením KSČ by znamenal první krok k vlastní likvidaci reformy vůbec.*“¹⁷⁷ Moskva nebyla spokojena s realizací závěrů z Čierné a na představitele KSČ vyvíjela stále větší tlak. Ovšem hlavním záměrem Moskvy a představitelů pětky byl politický obrat a potlačení reformy v Československu. Jejich plán byl ale ohrožen „ukázněným“ chováním Československa. Stoupla i autorita komunistické strany, a to díky její politice reforem a boji o suverenitu. Spolu s ní stoupla i obliba zastánců této politiky a naopak členům KSČ a funkcionářům, kteří se vyslovovali proti reformě, obliba u veřejnosti i ve straně značně poklesla. Po televizním projevu 16. srpna se do politické izolace dostali Kolder, Indra i Bil’ak, tedy největší prosovětští a protireformní zástupci. „*Bil’ak dokonce uvažoval o palácovém převratu, o svržení Dubčeka na sjezdu KSS nebo jiným způsobem, vždy za podpory Moskvy.*“¹⁷⁸ Právě tito politicky izolovaní členové KSČ spolu s dalšími prosovětsky orientovanými členy zaslali dopis Brežněvovi, ve kterém žádali vedení o všestrannou pomoc proti kontrarevolučním silám v ČSSR, včetně vojenské. Ve snaze dosáhnout politického obratu se protireformní zastánci nebránili ani provokacím, které měly za úkol vyvolávat neklid ve společnosti a prohlubovat napětí v již tak složitých vztazích Československa a sovětské pětky. K provokacím docházelo v srpnu 1968 a jejich cílem bylo vytvořit situaci, ve které by se mocenský zákrok jevil jako nezbytný.¹⁷⁹

„*Úměrně s tím, jak umíraly naděje na obrat politiky vnitřními silami či pod vnějším tlakem, narůstalo v Moskvě přesvědčení o nutnosti uplatnit vojenskou variantu řešení československého problému.*“¹⁸⁰ V období od března do května 1968 proběhlo několik vojenských cvičení, která iniciovala pětka a na která nebylo Československo pozváno, ani o nich informováno. Následovalo již zmíněné vojenské cvičení, které proběhlo v ČSSR, a to 21.-30. června, dále cvičení spojeneckých vojsk SSSR, NDR a Polska počátkem července a námořní cvičení Sever. Koncem července oznámil SSSR protivzdušné cvičení Nebeský štít a 1.-4. srpna NDR uskutečnila mobilizaci a několik tisíc vojáků se přesunulo k hranicím ČSSR

¹⁷⁶ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 62

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 62

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 63

¹⁷⁹ 10.-13. srpna proběhla v Praze jedna z provokativních akcí ústící v násilnosti. Vyšetřování prokázalo, že organizátory této akce byli příslušníci STB.

¹⁸⁰ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 63

a NSR. Pro vojenskou intervenci bylo nejdůležitějším vojenským cvičením právě cvičení provedené v Československu koncem června.¹⁸¹ K přípravám vojenské intervence sloužilo i obviňování Československa z nedostatečného zabezpečení západních hranic Varšavského paktu a také nová tisková kampaň, která se v Sovětském svazu rozběhla od poloviny srpna 1968 a byla zaměřena proti Československu.

*„Zastánci důsledné reformy ve vedení KSČ, Dubček a jeho političtí přátelé, byli přesvědčeni, že hlavní či jediné možnou cestou řešení rozporů se SSSR je jednání.“*¹⁸² Snažili se o prosazení nové politické koncepce, ale její největší překážkou byl nutný souhlas socialistické pětky s provedením reformy v Československu. Té se ale pětka snažila zabránit. Od poloviny srpna si i zastánci reformy začali uvědomovat, že jejich politická koncepce je ohrožena, a že spíše než realitu vyjadřuje jen přání a naději, přesto si Dubček vojenskou intervenci, ani přes hlasité signály Moskvy, nepřipouštěl.

Dne 18. srpna bylo v Moskvě přijato rozhodnutí o intervenci a její termín určen na noc z 20. na 21. srpna. Předsednictvo ÚV KSČ 20. srpna projednávalo přípravu sjezdu KSČ. Když na řadu přišla otázka současné politické situace, předložil Kolder a Indra svá stanoviska, která byla jakýmsi prohlášením a výzvou k lidu, ve kterém veřejně požádají SSSR o vojenský zásah. Jejich společné stanovisko bylo zamítnuto většinou. *„Do velmi napjaté a nervózní atmosféry v předsednictvu ÚV KSČ přišly ve 22:30 první zprávy o obsazování republiky vojsky socialistické pětky.“*¹⁸³ Schůzi navštívil i prezident Svoboda a poté byl schválen rozkaz ministra obrany Džúra, aby armáda nekladla odpor. Tento rozkaz se vztahoval i na STB a Lidové milice. Dále ÚV KSČ vydalo prohlášení k veřejnosti, že vojska pěti států obsazují ČSSR proti vůli ústavních orgánů a bez jejich vědomí, které ráno 21. srpna odvysílal rozhlas. Téměř okamžitě následovalo zatčení Dubčeka¹⁸⁴, Černíka, Smrkovského, Kriegla a jejich transport do SSSR. Okupace znamenala definitivní konec československé reformy.

3.3 Konec československé reformy - nástup normalizace ve společnosti a v médiích

Sedm dní po vojenské invazi sovětských vojsk do Československa se zformovalo celospolečenské hnutí proti přepadení a obsazení země, za svobodu a nezávislost. Těchto sedm dní po 21. srpnu 1968 bylo v podstatě ještě pokračováním občanského hnutí z doby

¹⁸¹ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 64

¹⁸² Tamtéž, s. 65

¹⁸³ Tamtéž, s. 67

¹⁸⁴ VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 72 – Pro Dubčeka, který se považoval za upřímného stoupence Sovětského svazu, byl 21. srpen dnem osobní prohry.

Pražského jara, i když ve změněných podmínkách. Období od srpna 1968 do dubna 1969 se vyznačovalo rozmachem hnutí odporu proti nastolení nových pořádků. „*Převažující a rozhodující formou všelidového hnutí proti okupaci byl pasivní odpor.*“¹⁸⁵ Na průběhu celostátního hnutí se velkou měrou podílela média. „*Velkou odvahu prokázali pracovníci sdělovacích prostředků. Ale nejen oni, i další známé osobnosti v těžkých podmínkách dodávaly občanům informace a odvahu, vyzývaly je k hrdosti a důstojnosti v jejich statečném – i když mírovými prostředky vedenému – odporu proti ozbrojeným jednotkám pěti zemí.*“¹⁸⁶ Okupační armáda se setkala s všeobecnou nenávistí a odporem. V ulicích se objevovaly nápisy, plakáty, různá prohlášení proti okupaci.¹⁸⁷

Obr. 3.1 – Nápis vyslovující se proti okupaci – Moskva, 6 861,5 km

Zdroj: Deník spojených redakcí Rudého práva, Nové svobody, Práce a dalších, z 25. Srpna 1968.

Ovšem i tato forma odporu přinesla své oběti. Okupační vojsko zabilo 90 občanů a 301 občanů těžce zranilo. Do obsazených úřadů se sověti snažili dosadit své československé přívržence. Nepodařilo se jim ale ovládnout, ani personálními změnami, všechny důležité složky ve státě. V důsledku vzrůstající aktivity celospolečenského hnutí se 23. srpna v Moskvě uskutečnila jednání československé a sovětské delegace. Československá delegace v čele s prezidentem Ludvíkem Svobodou odjížděla na jednání s cílem dosáhnout propuštění uvězněných politiků¹⁸⁸, odstranění překážek v činnosti státních orgánů a KSČ a také jednat o odchodu okupačních vojsk. Jednání byla ukončena podpisem „moskevského protokolu“. Protokol obsahoval závazné podmínky pro vedení KSČ. Jednalo se o splnění požadavků z Čierné, také o zrušení protisocialistických organizací a sociální demokracie, o upevnění orgánů STB a armády, o stranickou kontrolu médií, o personální změny v institucích KSČ.

¹⁸⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 69

¹⁸⁶ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání* s. 36

¹⁸⁷ Srov. VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 85 – projevem odporu k okupaci byla také snaha znemožnit orientaci okupačních jednotek v zemi. Dopravní ukazatele byly vytrhány nebo obráceny, za to přibýly nové, hlásající Moskva 2 tisíce kilometrů.

¹⁸⁸ Dubček, Černík, Smrkovský, Špaček, Šimon

Sovětská strana se protokolem zavázala k nevměšování svých vojsk do vnitřních záležitostí ČSSR a k jednání o podmínkách pobytu vojsk v Československu.¹⁸⁹ „*Protokol byl podepsán za podmínek, které mezinárodní právo pro uznání dohod nepřipouští, a to pod nátlakem, v době, kdy země byla okupována a část československých funkcionářů vězněna.*“¹⁹⁰ Ale ani ve dnech po oznámení moskevského protokolu se kolektivy v závodech, ve společenských organizacích a institucích nesklonily. Prohlašovaly, že podmínky, které byly vynucené, jsou nepřijatelné. Umlčet československou společnost se okupačním vojskům nepovedlo ani následující týdny a měsíce.¹⁹¹

Dřívější sovětská kritika byla umocněna přítomností vojsk v Československu. Vedení KSČ pak každé významné rozhodnutí prováděla pouze se souhlasem Moskvy a převážně v její prospěch. Cílem vojenské invaze bylo jednoznačně důsledné zničení československé reformy a jejích důsledků. S odchodem svých vojsk, jako závazkem vyplývajícím z moskevského protokolu, nepočítali. „*Míra nezávislosti na Moskvě, které po lednu 1968 československé vedení dosáhlo, byla likvidována okupací, vystřídala ji ztráta suverenity a úplná likvidace práva na vlastní cestu.*“¹⁹² Intervence a přítomnost sovětských vojsk vzbuzovala v československých odpůrcích reformy oporu a jistotu. Již začátkem října se svými projevy vystoupili v Praze. Tato skupina, čím dál tím početnější, se nazývala Čechie, jako ideologický šířitel jim sloužil časopis Zprávy, který byl vydáván sovětskou okupační armádou. Zatímco odpůrci reformy směle vystupovali na veřejnosti, její příznivci se raději, ze strachu z odvety, drželi stranou a veřejnost vybízeli ke klidu. Moskevského jednání se za československou delegaci kromě Dubčka a Černíka zúčastnil i Husák¹⁹³, který projevoval silnou vůli plnit sovětské plány. Představitelé KSČ věřili, že po splnění moskevských požadavků sovětská vojska Československo opustí. Mezi 14. a 15. říjnem byla dojednána smlouva o dočasném pobytu vojsk, která byla o tři dny později schválena parlamentem. De facto znamenala legalizaci 21. srpna a definitivně pohřbila představu o brzkém odchodu sovětských jednotek.¹⁹⁴

¹⁸⁹ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 69, 70

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 71

¹⁹¹ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání* s. 36

¹⁹² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 72

¹⁹³ Gustav Husák – československý politik, který se nejdříve přiklání k myšlenkám československé reformy. V 70. letech se stal hlavním představitelem normalizace.

¹⁹⁴ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 73 74

„Skupina promoskevských příznivců se dále rozšiřovala a v listopadu 1968 dosáhla už takového rozsahu a síly, že vnější tlak Moskvy doplňovala tlakem vnitřním.“¹⁹⁵ Listopadové zasedání ÚV KSČ se neslo právě v tomto duchu, nesplnilo očekávání zastánců reformy, tedy odchod sovětských vojsk, obnovu suverenity, konání XIV. sjezdu KSČ a také ekonomickou reformu a skončilo neúspěchem reformního směru. Naproti tomu prosovětští funkcionáři slavili úspěch¹⁹⁶. Potvrdilo se, že o hlavních otázkách politického i ekonomického vývoje se rozhoduje výhradně v Moskvě. Také nálada československé veřejnosti spolu s reformou upadala. Zatímco z počátku invaze a pobytu sovětských vojsk veřejnost věřila v pokračování reformního hnutí, tak po pár měsících se tato víra změnila v pocit bezmoci, strachu, či obav. Dubčekovi se nepodařilo na listopadovém zasedání obhájit plány k pokračování reformy a marně se pokoušel prosadit svolání XIV. sjezdu KSČ a uskutečnit volby do národních výborů. Nereálnou se stala také představa obnovení suverenity. Většina vedení KSČ se smířovala s likvidací československé reformy a s přijetím nových sovětských pravidel. Symboly Pražského jara, z politické oblasti, tak zůstali jen Dubček, Smrkovský a Kriegel. Moskva byla stále nespokojená s plněním požadavků. Na setkání v Kyjevě 7.-8. prosince Moskva kritizovala československé vedení. Problematickými oblastmi byla média a kádrové změny. Na programu ÚV KSČ byly úkoly ekonomické reformy a otázka uspořádání vládních orgánů československé federace. Zákon o federaci a zákon o postavení národností přijal parlament 27. října. Předsedou federální vlády se stal Černík, české vlády Stanislav Rázl, slovenské Štefan Sádovský.¹⁹⁷

Snahu pokračovat v polednové politice prokazovaly společenské a zájmové organizace a především mládež, která zvláště výrazně na 21. srpen reagovala a okupaci odsoudila. Početná skupina mládeže se radikalizovala, věřila v pokračování reformní politiky. S postupem událostí byla ale vývojem politiky a ústupky československých politiků zklamána. Reakcí na toto dění byly četné demonstrace¹⁹⁸, které měly hojnou účast a také letákové akce¹⁹⁹, které probíhaly od června 1969. Demonstrace byly uskutečňovány s cílem vyjádřit nespokojenost s pobytem sovětských vojsk v Československu a dosáhnout obnovení suverenity. Poprvé od ledna 1968 proti demonstrantům zasáhly jednotky Bezpečnosti, armády

¹⁹⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 75

¹⁹⁶ Srov. KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání* s. 47 Pod vnějším a vnitřním tlakem se měnila situace ve vedení komunistické strany a tím se začalo její reformní křídlo diferencovat. Někteří členové ustupovali od rozvoje reformy, přistupovali na kompromisy a postupně se přikláněli k ústupkům, tím přispívali k nejistotě občanů a k oslabení jejich dřívější podpory.

¹⁹⁷ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 76, 77, 78

¹⁹⁸ 28. října v Praze, 6. - 7. listopadu v Praze, Bratislavě a Českých Budějovicích

¹⁹⁹ Bylo zachyceno přes 2 tisíce letáků

a Lidových milicí. Za největší projev nespokojenosti s ústupky československé vlády sovětským požadavkům je považována třídní okupační stávka vysokoškoláků, která byla zahájena 18. listopadu. Jednalo se o masovou akci, stávky se zúčastnily všechny vysoké školy. Necelé dva měsíce od začátku stávky veřejností otřásl čin studenta Jana Palacha, který se 16. ledna 1969 upálil na protest proti ústupu od dřívější politiky. Svým činem chtěl vyburcovat veřejnost z nečinnosti, k odporu. Stejný motiv měla i druhá oběť sebeupálením Jan Zajíc, a to 25. února. 1969²⁰⁰

První měsíce roku 1969 se nesly v duchu napjaté politické situace. Realizace sovětského plánu likvidace československé reformy postupovala pomalu. Narážela na odpor obyvatel a Moskvě se zatím nepodařilo odpor zlomit a jeho účastníky zastrašit. Pomalý postup likvidace reformy přisuzovala Moskva vedení KSČ, které veřejně neučinilo zásadní politický obrat. I přesto, že ve vedení KSČ měli převahu prosovětští zastánci, stále zde působil Dubček a několik jeho přátel a právě on představoval pro veřejnost symbol polednové politiky a iniciativy v ní pokračovat. Koncem března 1969 na hokejovém mistrovství světa zvítězilo Československo nad SSSR²⁰¹. Tato událost vyvolala nečekaný politický ohlas u veřejnosti. Vítězství byla záminka pro demonstraci proti sovětské politice, okupaci a mocenskému vedení. Demonstrací se v 69 městech zúčastnilo přes půl milionu obyvatel. KSSS se rozhodla zakročit a situaci využít k definitivnímu zvratu a rozhodla se nahradit Alexandra Dubčeka Gustavem Husákem, který již prokázal svůj nesouhlas s polednovou politikou a náklonnost k SSSR. Souhlas získala Moskva od prezidenta Svobody již 3. dubna. Dubček na své místo prvního tajemníka navrhl Černíka. Členové ÚV KSČ byli svoláni na 17. duben. Předsednictvo ÚV KSČ přijalo Dubčkovu rezignaci na funkci prvního tajemníka, poté byl většinou přítomných zvolen na tuto funkci Husák.²⁰² „*Na sklonku 60. let bylo přes protesty obyvatel zřejmé, že invaze vojsk Varšavské smlouvy znamená nejen zastavení reforem započatých během Pražského jara, ale v mnoha ohledech návrat k poměrům, jaké v zemi panovaly dlouho před rokem 1968.*“²⁰³ Zvolením Gustava Husáka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ de facto začalo období konsolidace poměrů, tedy normalizace. Od dubna a tedy nástupem nové mocenské garnitury, začal otevřený útok na reformní ideje. Ovšem obnovení kontroly nad společností nemohlo probíhat stejně jako v zakladatelském období, což si nové vedení KSČ uvědomovalo. Hlavním nepřítelem se stali protagonisté reforem a reformního hnutí. Mezi

²⁰⁰ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 78, 79

²⁰¹ Přímý přenos z tohoto zápasu odvysílala Československá televize. Po bouřlivých oslavách vítězství týmu ČSSR obvinil federální výbor pro tisk a informace Československou televizi z rozpoutání protisovětských nálad.

²⁰² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 79, 80

²⁰³ BEDNÁŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 323

nové prostředky pro obnovu monopolní moci komunistické strany patřily výslechy, sledování, krátkodobá věznění a především prověrky, které v konečném důsledku způsobily vyřazení značné části společenské elity z politické, ekonomické, vědecké a další odborné činnosti a následně bylo mnoho obyvatel zbaveno občanských práv a svobod.²⁰⁴

Na řadu přišla i otázka ekonomické reformy, jako jedna z oblastí, díky níž bylo možné obnovit vedoucí úlohu strany v hospodářství. Hlavním nástrojem bylo obnovení centralizace. Mezi první stabilizační opatření patřilo rozpuštění Státní komise pro řízení a organizaci, složené z reformních ekonomů a ustanovení ekonomické komise a národohospodářské komise při ÚV KSČ, který přijal v květnu 1969 směrnice, které jen posílily připravovaný hospodářský plán²⁰⁵. KSČ dala najevo, že ekonomická reforma již nadále nebude realizovatelná. „*Definitivní tečku za ekonomickou reformou pak politické vedení udělalo koncem ledna 1970.*“²⁰⁶ To totiž proběhlo zasedání ÚV KSČ k ekonomickým otázkám. Zde byl předložen koncept národohospodářského plánu, a koncept ekonomické reformy tak byl odsouzen jako platforma pravicových revizionistů. „*Důkaz, že demokratizační proces v ekonomice není možný bez paralelního demokratizačního procesu v politice a naopak.*“²⁰⁷

Teprve po roce, kdy na československou společnost působil jak vnější²⁰⁸ tak vnitřní²⁰⁹ tlak, podlehla jednota reformních elit a došlo k oslabení občanského hnutí a k obnovení kontroly nad společností. Bezpečnostní aparát velmi pečlivě sledoval dění okolo aktivní činnosti mezi studenty a zájmovými organizacemi, zvláště pak před prvním výročím 21. srpna, z obav z nepokojů obyvatelstva. Před tímto výročím proto stranické a státní orgány provedly opatření, která mobilizovala všechny složky státní moci i nestátních organizací k zajištění pořádku. Obavy KSČ se potvrdily, dne 20. srpna 1969 se v Praze sešlo na 2 tisíce demonstrantů, proti kterým bylo rázně zasaženo²¹⁰. Největšími centry odporu byly Praha, Brno a Liberec. Ve dnech od 18. do 22. srpna 1969 bylo v Praze a Brně zadrženo téměř 4 tisíce osob. Proti demonstrantům složky Státní bezpečnosti použily slzný plyn i vodní děla a po několika dnech byl zjedнан pořádek. Reakcí na tuto událost bylo přijetí zákonného opatření č. 99/1969 o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně

²⁰⁴ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání* s. 39

²⁰⁵ Srov. PRŮCHA, Václav. Etapy hospodářského vývoje Československa v letech 1945-1980. *Politická ekonomie*, s. 474 Urychleně byl vypracován národohospodářský plán na rok 1970 a začala příprava páté pětiletky.

²⁰⁶ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*, s. 15

²⁰⁷ Tamtéž, s. 16

²⁰⁸ Přítomnost okupačních vojsk

²⁰⁹ Prosovětští zástupci v KSČ

²¹⁰ Bylo zraněno 27 lidí a 2 lidé byli usmrceni.

veřejného pořádku, předsednictvem Federálního shromáždění. „*Události těchto dnů ukončily projevy hromadných veřejných aktivit občanské společnosti, strach ovládl, ale zcela neumlčel společnost na další dvě desetiletí.*“²¹¹

3.3.1 Média v období vojenské intervence - nástup normalizace v médiích

Liberalizace veřejného prostoru a demokratizace médií v Československu, ke které došlo v průběhu jara a léta 1968, byla jednou z hlavních kritizovaných oblastí představitelů KSSS. Tento stav považovali za výrazné ohrožení vedoucí úlohy KSČ a byl to také jeden z důvodů vojenské intervence pěti zemí Varšavské smlouvy do Československa, které si mimo jiné kladli za cíl ovládnutí médií.

Prohlášení k veřejnosti, které pocházelo od ÚV KSČ, bylo doručeno do rozhlasu již 20. srpna. „*Od 1.30 hodin začal hlasatel Vladimír Fišer opakovat na stanici Praha a na všech připojených vysílačích upozornění, aby posluchači nevypínali přijímače, probudili své sousedy a počkali na důležité informace, které se v brzké době objeví ve vysílání.*“²¹² Samotné prohlášení ÚV KSČ bylo v plném znění přečteno až druhý den ráno. 22. srpna byla Vinohradská budova Československého rozhlasu obsazena sovětskými vojáky a museli ji opustit všichni zaměstnanci. Začalo se vysílat z krajských studií v Čechách na Moravě a na Slovensku i z koordinačního centra v Praze na Žižkově. Provizorní vysílání rozhlasu bylo přerušeno 27. srpna, tedy po návratu Dubčeka z Moskvy.²¹³

Podobný průběh jako u rozhlasu mělo i televizní vysílání. Sovětští vojáci obsadili 21. srpna jako první ředitelství televize a následně ukončili její činnost v Měšťanské besedě. Pracovníci televize zahájili provizorní vysílání ze studia v bývalém kině Skaut a z vysílače Cukrák. Ale i práci v těchto prostorách jim okupační síly znemožnily. Připravili tak několik improvizovaných studií po Praze. Televizní vysílání bylo ukončeno 26. srpna.

Média nabádala občany ke klidu a rozvaze, ve snaze zabránit krveprolití. Rozhlas a televize ve svých provizorních vysílacích časech zvaly různé hosty a snažily se informovat veřejnost a aktuálních událostech. Média tak sehrála důležitou sjednocující roli při vyjádření odporu československé veřejnosti proti okupaci. Co se týče tištěných médií, také noviny po obsazení většiny velkých redakcí vycházely dále i několikrát denně, jednalo se nejen o ústřední, ale i regionální a závodní tiskoviny. Noviny informovaly o aktuálních událostech,

²¹¹ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání* s. 52

²¹² BEDNARÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 311

²¹³ Tamtéž, s. 311

byly bezplatně rozdávány na ulicích a lidé si je po přečtení navzájem předávali.²¹⁴ „Hromadné sdělovací prostředky, redaktori, technici, tiskaři a jejich pomocníci, úspěšně plnili roli informátora, organizátora, iniciátora a usměrňovatele činnosti všelidového hnutí proti okupaci.“²¹⁵

„Vojstva okupační pětky sice Československo obsadila, neměla však podporu domácích funkcionářů a neměla k dispozici sdělovací prostředky, které by ovlivňovaly občany v jejich prospěch.“²¹⁶ Protože se okupantům nepodařilo bezprostředně po invazi ovládnout československá média, snažili se tedy o vlastní mediální propagandu. Začala vysílat stanice Vltava²¹⁷, která vysílala z Drážďan, ale úroveň vysílání ani jazyková nebyla vysoká. Od 30. srpna vycházela propagandistická tiskovina Zprávy, která byla plná gramatických a stylistických chyb.²¹⁸ Časopis Zprávy byl těžištěm sovětské propagandy zaměřené na Československo, tištěný a vydávaný v NDR. „Byla to tiskovina psaná revolverovým stylem, kde si každý činitel ublíženým Lednem mohl vylít žluč.“²¹⁹ Ve vysílání stanice Vltava se opakovalo prohlášení, že na pět socialistických zemí se obrátili českoslovenští představitelé věrní socialismu s prosbou o zásah a pomoc. Nikdy však tito „věrní představitelé“ nebyli jmenováni. Tisková agentura Sovětského svazu dále vydala prohlášení, zřejmě k uklidnění západních kapitalistických zemí, ve kterém vysvětlila, že v československé záležitosti šlo o životní zájmy SSSR, a že podniknutá opatření se vztahují pouze na ČSSR.²²⁰

Postupně se okupantům dařilo dostávat média pod kontrolu a zavádět systém jejich řízení a kontroly. Českoslovenští politici byli nuceni přijmout opatření ke kontrole médií, a to podepsáním tzv. Moskevského protokolu²²¹. Usnesením vlády č. 292 ze dne 30. srpna byl založen Úřad pro tisk a informace (dále jen ÚTI) v čele s Josefem Vohnoutem. Hlavním úkolem ÚTI bylo řídit, sledovat a hodnotit činnost médií, zabezpečovat dodržování předpisů

²¹⁴ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 312

²¹⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*, s. 69

²¹⁶ Tamtéž, s. 68

²¹⁷ Srov. VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 75 – Vznikl nový vysílač Vltava, čeština této stanice je podivná a slova cizí. Noviny pěti států, které vycházejí v Moskvě, Berlíně, Sofii, Varšavě a Budapešti, ji představují jako pokrokovou stanici, která v Československu zahájila provoz. Ve skutečnosti se jednalo o východoněmecký Radio Berlin-International, kterému se nepodařilo sehnat personál, který by dokázal přečíst správný český text.

²¹⁸ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 312

²¹⁹ VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*, s. 114

²²⁰ Tamtéž, s. 78

²²¹ Protokol o jednání delegace SSSR a ČSSR z 23. až 26. srpna 1968. Jednání se konalo v Moskvě, hlavními projednávanými otázkami byla opatření diktovaná v souvislosti s vojenskou invazí, otázka věrnosti socialistických zemí a podpory socialismu. Předsednictvo ÚV KSČ zde prohlásilo, že tzv. XIV. sjezd KSČ zahájený 22. srpna 1968. bez souhlasu ÚV KSČ, za porušení stanov KSČ a bez účasti členů předsednictva a tajemníků a mnohých dalších stranických organizací, je neplatný.

pro práci v médiích a koordinovat opatření a směrnice podle požadavků vládní politiky. První pokyny vydané ÚTI z 3. září 1968 se týkaly především vztahu k intervenci. Nesměla se používat slova okupace nebo okupant. V následujících pokynech zakázal médiím informovat o počtu obětí a vzniklých škodách důsledkem okupace. Pro posílení kontroly médií ustanovila vláda Vládní výbor pro tisk a informace, a to 12. září 1968, v jehož čele stál místopředseda vlády Peter Colotka. Hlavním úkolem Výboru bylo koordinovat opatření a směrnice týkající se médií. O den později byl Národním shromážděním schválen zákon č. 127/1968 o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a dalších hromadných informačních prostředků, který jasně formuloval úlohy a formu ÚTI. Ten se stal orgánem státní správy. ÚTI uplatňoval následnou cenzuru, což vedlo autory a vydavatele k autocenzuře. Přijetím tohoto zákona, který umožňoval obnovení předběžné cenzury a deklaroval systém sankcí vůči vydavatelům, de facto skončilo krátké období svobody médií.²²²

Zastavování činnosti některých médií začalo již na podzim roku 1968, jednalo se o periodika Reportér²²³, Politika a Kulturný život. Na aktivu pražských novinářů, který se konal 18. listopadu v Lucerně, účastníci podpořili polednovou politiku Dubčekova vedení a KSČ a žádali o setkání s představiteli státu ve snaze zabránit pokusům o likvidaci svobody tisku v Československu. „Na počátku roku 1969 bylo již zcela zjevné, že demokratizace médií prosazená během přechodného období tiskové (politické) svobody jara a léta 1968 je na ústupu a bude dále oslabována a potlačována.“²²⁴ Na konci ledna 1969 vydal federální výbor pro tisk a informace opatření v Československém rozhlasu, Československé televizi a v tisku, která obsahovala seznam publicistů, kteří se již neměli objevovat ve vysílání. Československá média tak opouštěly významné publicistické osobnosti Pražského jara.

Nástup normalizace v médiích

„Masová média měla v konsolidačních plánech normalizační politiky významné místo. Na jedné straně byla chápána jako významný nástroj formování veřejného mínění, které bylo třeba odvést od vzpomínek na Pražské jaro, na druhé straně byla sama média aktéry reformního období a bylo třeba je funkčně i personálně podříditi novým poměrům.“²²⁵ Dva roky po okupaci bylo složení KSČ zbaveno nepřátel, tedy proreformních politiků. „Nová“ KSČ tak postupovala v jednání s médii pouze v souladu se sovětskými požadavky. Prosovětská

²²² BEDNARÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 313

²²³ Časopis Reportér byl později na krátkou dobu obnoven a vedl jej novinář, literární a televizní kritik Jiří Lederer.

²²⁴ BEDNARÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 313

²²⁵ Tamtéž, s. 326

členové KSČ se snažili médiím tento ráz určit již po lednu 1968 a vrátit je na „správnou“ cestu, ovšem tehdy byli v menšině a nadšení a touha po reformě jak veřejnosti, tak KSČ, jim to neumožnila. Nicméně se jim tento pokus, spolu se silným spojencem, podařil realizovat poměrně brzy po invazi vojsk Varšavské smlouvy. Ovládli Svaz českých novinářů, ve kterém provedli rozsáhlé změny. Pod označením *představitelé pravicového oportunismu* vyloučili velký počet členů Svazu.

V souladu s paragrafem 1 a 3 zákona 127/1968 Sb. O některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků byl Český úřad pro tisk a informace zmocněn vydávat závazná upozornění, na základě rozhodnutí stranických orgánů, vlády a vlastního rozhodnutí. *„Příslušný úřad pro tisk a informace má právo přímo nebo prostřednictvím zmocněnců ustanovených vedoucím příslušného úřadu na společný návrh vydavatele a šéfredaktora (dále jen zmocněnec) zajišťovat, aby v periodickém tisku (jiném hromadném informačním prostředku) nebyly zveřejňovány informace, které obsahují skutečnosti, jež jsou v rozporu s důležitými zájmy vnitřní nebo zahraniční politiky státu. Obsahuje-li informace takovou skutečnost, je příslušný úřad pro tisk a informace nebo zmocněnec oprávněn pozastavit její zveřejnění nebo jiné rozšiřování.“*²²⁶

Husák, již jako první tajemník ÚV KSČ, si uvědomoval, jak je důležité dostat média pod kontrolu a zajistit rozhodující ideový vliv na tisk, rozhlas i televizi. Dne 6. května 1969 jednalo předsednictvo ÚV KSČ o změnách ve struktuře tisku a vůbec o personálních změnách v řídicích funkcích médií. Jako první byly zrušeny tituly, které byly v roce 1968 nejvíce aktivní v reformním hnutí²²⁷. Podle Vyjádření IV. odboru ČÚTI k otázce zrušení časopisů v letech 1968-1971 bylo v tomto období zrušeno celkem 156 ústředně registrovaných periodik, ovšem v materiálu pro jednání vlády se objevuje údaj, že během roku 1969 došlo ke zrušení celkem 177 titulů. Je tedy zřejmé, že s čísly a informacemi o rušení periodik bylo manipulováno. Rušení proreformních periodik následovalo zakládání nových ideologických tiskovin tak, aby byla vytvořena struktura tisku, která by odpovídala zájmům nové vlády. Jedním z těchto nových tiskovin byl Týdeník Aktualit, vycházel jak v českém, tak slovenském jazyce. Od ledna 1969 začal vycházet týdeník Tribuna, který byl periodikem ÚV KSČ. Dále vznikl politicky a kulturně orientovaný týdeník Tvorba. Ten stejně jako Tribuna sloužil ke zveřejňování a šíření politických směrnic normalizačního vedení, a tedy k podpoře

²²⁶ Zákon č. 127/1968 o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků. In: *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1968, § 3

²²⁷ Listy, Reportér, Zítřek, Studentské listy, My 69, Dějiny a současnost, Plamen, Analogon, Tvář

konsolidačního procesu v Československu. Ani na mládež se nezapomnělo, vznikly časopisy jako Pionýrská stezka, Sedmička pionýrů či Zápisník mladých.²²⁸

Dalším krokem směřujícím k dosažení kontroly médií bylo vynucení si loajality mediálních zaměstnanců. „Příkladem“ šlo Rudé právo, které 17. května 1969 uveřejnilo manifest Slovo do vlastních řad. Manifest byl sepsán stranickými ideology Janem Fojtíkem a Jiřím Stanem a vyjadřoval podporu novému vedení KSČ v čele s Gustavem Husákem, také kritizoval činnost Svazu československých novinářů v roce 1968 a vůbec celé působení médií v reformním období. Manifest také způsobil vlnu personálních změn ve struktuře médií. Do 9. června 1969 jej podepsalo 350 novinářů a pracovníků médií. Navíc se v červenci konal celostátní aktiv komunistických novinářů, který požadoval vytvoření podmínek, které by zabránily opakování zapojení médií do jakéhokoli reformního hnutí proti komunistické ideologii. Manifest Slovo odstartovalo vlnu personálních změn, období prověrek loajality apod. Vyloučení novináři se často ke své profesi již nevrátili nebo emigrovali. V roce 1969 bylo ze Svazu českých novinářů vyloučeno přes 800 členů a 8. září 1969 byla pražská organizace Svazu českých novinářů zrušena úplně.²²⁹

*„Systém prověrek provedených v médiích měl být zárukou očisty od příznivců reformního hnutí KSČ a vytvořit situaci, v níž se do popředí dostanou lidé ochotní či svolní podporovat normalizační vedení, souhlasící (ať již z přesvědčení nebo pod nátlakem) s okupací Československa a připravení přizpůsobit se požadavkům nového vedení.“*²³⁰ Po těchto personálních čistkách a zbavení se neloajálního vedení médií přišly na řadu čistky v řadách novinářů, kteří nebyli členy KSČ. Tímto redakce přišly o velmi kvalitní a zkušené novináře. S jejich odchodem a se zaváděním nových pravidel pochopitelně klesla i úroveň obsahu, který vykazoval jednolitou, monotónní tendenci. Podobný proces probíhal i v Československém rozhlasu a televizi. Na začátku června se novým ředitelem Československého rozhlasu stal Bohuslav Chňoupek²³¹, který ihned po nástupu odvolal řadu vedoucích rozhlasových pracovníků. Jeho vedení bylo silně pro normalizační. Tomu také odpovídaly přípravy prvního výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy. Na oba dny, tedy 20. a 21. srpna, bylo zaměstnancům Československého rozhlasu doporučeno, aby nechodili do práce a vysílání zajišťovali politicky nejspolehlivější pracovníci. Dále se loajální vedení Československého rozhlasu distancovalo od vysílání v srpnu 1968. Zásadním dokumentem

²²⁸ BEDNARÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 327, 328, 329

²²⁹ Tamtéž, s. 329, 330

²³⁰ Tamtéž, s. 331

²³¹ Československý politik, byl ministrem zahraničních věcí ČSSR v letech 1971-1988.

tohoto vedení se stala Analýza činnosti pravicově-oportunistických sil v letech 1968-1969 v Československém rozhlasu.²³² V Československé televizi postupoval proces konsolidace a prověrek také velmi rychle a důsledně. V srpnu 1968 byl vládou ČSSR jmenován nový ústřední ředitel Jan Zelenka²³³. Po jeho jmenování se Československá televize naplno zapojila do konsolidačního procesu a bylo odvysíláno několik dokumentů, kritizujících Pražské jaro a vůbec celou společenskou reformu. Média se tak stala prostředkem manipulace s obyvatelstvem. Ani Československé televizi se personální čistky nevyhnuly. Normalizace poměrů v médiích byla na konci roku 1971 úspěšně dokončena.²³⁴

²³² BEDNARÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 332

²³³ Dosavadní šéfredaktor časopisu Květy. Ve funkci ředitele Československé televize setrval do června 1989.

²³⁴ BEDNARÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*, s. 333

4 Demokraticizace českých tištěných médií v reformních letech 1968 – 1969

4.1 Cíl a kritéria analýzy

V této kapitole se pokusím pomocí komparativní metody analýzy deníků Rudé právo a Nová svoboda zachytit prvky demokratizace z období od ledna do srpna 1968, tedy z období Pražského jara, a zjistit, jak se obrodný proces odrazil v celostátním a regionálním tištěném médiu. Nejprve budu stručně charakterizovat oba vybrané deníky, což považuji za nezbytné k vytvoření uceleného obrazu analýzy, a poté se budu věnovat samotné analýze. Dále provedu srovnání těchto dvou deníků. Kritériem pro porovnání deníků bude množství článků, anket, vyjadřujících se reformně k minulosti a ukazujících nové náhledy na budoucnost. Především budu sledovat, jak se zmíněné deníky vypořádaly s následujícími okruhy:

- Reakce nesoucí prvky demokratizace na lednové zasedání ÚV KSČ a na dění, které po něm následovalo (leden – duben 1968)
- Veřejné mínění - ankety na téma lednového zasedání ÚV KSČ a tehdejší politické situace
- Akční program - duben 1968
- Přijetí zákona č. 84/1968 Sb. z 26. června 1968. Jednalo se o novelu zákona č. 81/1966 Sb. O periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích

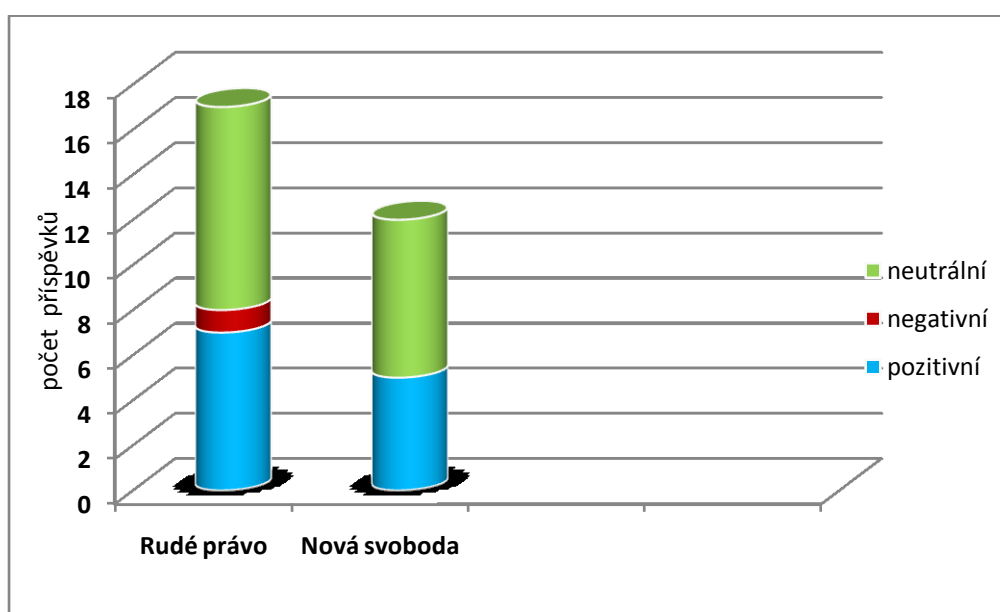
Deník Nová svoboda byl deníkem krajského výboru KSČ v Ostravě. Začal vycházet od 5. května 1945 jako pokračovatel Dělnického deníku. Od dubna 1963 po zrušení Ostravských novin v něm vychází příloha „Život Ostravy“, a to třikrát týdně. Šéfredaktorem ve zkoumaném období byl Ladislav Bublík. Nejaktivnějším redaktorem Nové svobody byl v období Pražského jara Ivan Kubiček, který patřil k hlavním představitelům obrodného procesu na Ostravsku. V deníku Nová svoboda prosazoval Kubiček novou linii listu zbavenou od starých způsobů a rozvíjející demokracii.

Deník Rudé právo byl ústředním tiskovým orgánem KSČ. Hrál tak klíčovou roli v ideologické propagandě. Byl založen roku 1920. Po roce 1960 vycházel deník i ve slovenské mutaci. Deník Rudé právo udával tón i pro ostatní deníky a byl víceméně povinně odebíráán státními a stranickými institucemi. V období 1948–1989 bylo Rudé právo deníkem s nejvyšším nákladem. Posledním komunistickým šéfredaktorem Rudého práva byl Zdeněk Hoření, jeho zástupcem pak Zdeněk Porybný.

Nejprve provedu obsahovou analýzu lednového zasedání ÚV KSČ v Rudém právu i v Nové svobodě za období leden 1968, která by měla vytvořit představu o tom, jak se deníky postavily k situaci v prvním měsíci po lednovém zasedání ÚV KSČ, které bylo počátkem velkých změn v československé společnosti a také v médiích. Budu sledovat jak četnost příspěvků, tak jejich hodnotu.

Událost: Lednové zasedání ÚV KSČ – 5. ledna 1968

Graf 4.1 – Hodnota příspěvků Rudého práva a Nové svobody ve vytyčeném období 1.-31. ledna 1968 – klíčový pojem: lednové zasedání ÚV KSČ

Zdroj: Rudé právo, Nová svoboda

Z grafu je patrné, že o lednovém zasedání ÚV KSČ informovalo v daném období ve větší míře Rudé právo, a to převážně neutrálně. Příspěvky Nové svobody byly také z větší části neutrální. Avšak redaktoři jak Rudého práva, tak Nové svobody projeví nadšení ze stanovisek přijatých na lednovém plenárním zasedání ÚV KSČ a psali o tématu i pozitivně.

V deníku Rudé právo se před lednovým zasedáním ÚV KSČ neobjevily žádné zprávy, které by dění kolem tohoto zasedání naznačovaly, nebo o něm vůbec informovaly. Teprve 6. ledna 1968 se na titulní straně deníku objevila fotografie a životopis Alexandra Dubčeka. Více zpráv s touto tematikou se v Rudém právu začalo objevovat až po 12. lednu, například se jednalo o vyjádření blahopřání Dubčekovi ze zahraničí. Podobně tomu bylo i u deníku Nová

svoboda, v kterém byla 6. ledna otištěna Zpráva o zasedání ústředního výboru KSČ a také Dubčekova fotografie.

4.2 Výsledky

- Reakce nesoucí prvky demokratizace na lednové zasedání ÚV KSČ a dění, které po něm následovalo (leden – duben 1968)

Jako první článek s prvky demokratizace uvádím článek Václava Slavíka, který byl otištěn v Rudém právu v úterý 30. ledna v rubrice Strana a společnost na třetí straně. V článku se objevují pasáže, které byly do té doby nemyslitelné, a které vypovídají o situaci po lednu 1968. Objevuje se zde jak kritika minulosti, tak náměty na budoucí řešení situace v Československu, nové úhly pohledu na budoucnost. Slavík se vyjadřuje i k nedostatečné informovanosti veřejnosti: *„Jde teď o to, abychom jen neopakovali slova Leninova o tom, že masy musí znát vše, aby mohly uvědoměle jednat, ale abychom závažný smysl této myšlenky prakticky realizovali.“*²³⁵

V Nové svobodě zase autor, který používá zkratku [jas], komentuje, jak výsledky lednového pléna ÚV KSČ silně ovlivňují jednání výročních členských schůzí strany i dalších akcí: seminářů, rozšířených plén okresních výborů a aktivů. Dne 8. února byl v deníku Nová svoboda otištěn rozhovor se členem ÚV KSČ M. Čapkou s názvem Rozhodný krok. Čapka se vyjadřuje k polednovému dění a vůbec k tomu, co mu předcházelo. Dále k tomu, jak se má strana zachovat, jak v nové situaci postupovat, a to především na krajské úrovni. V rozhovoru Čapka říká: *„Na posledním zasedání ÚV KSČ zaslouží mimořádnou pozornost zejména kritičnost, demokratičnost a věcnost, se kterou ÚV přistoupil k projednání tak složitých problémů, souvisejících se správným uplatňováním vedoucí úlohy strany při realizaci usnesení XIII. sjezdu... Za rozhodující považuji především skutečnost, aby závěry posledních zasedání ÚV vedly k dalšímu rozvoji vnitrostranické demokracie, ale také k upevnění demokratického centralismu“*²³⁶

Také mě zaujal rozhovor redaktora Rudého práva Václava Kotka s Gustavem Husákem z 21. března 1968. V rozhovoru Husák říká: *„To, co se stalo u nás v padesátých letech, to je víc než typický projev degenerace politického systému, ale navíc i degenerace myšlenek, s kterými přišel marxismus – výstavbou socialismu rozšířit demokracii a svobodu*

²³⁵ Rudé právo, úterý 30. leden 1968, č. 29, ročník 48, rubrika Strana a společnost, s. 3

²³⁶ Nová svoboda, čtvrtek - 8. únor 1968, č. 33, ročník 24, titulní strana s pokračováním na straně 2

*pracujících, zajistit jejich vyšší uplatnění a seberealizaci jako svobodných a sami sobě vládnoucích občanů.*²³⁷

Oba deníky se také vyjadřovaly k vztahu k inteligenci. Například Nová svoboda otiskla 25. února článek s názvem *Myšlenkám volno*, autor používal zkratku [vy]. V článku pak autor poskytl několik zajímavých myšlenek z různých novin, týkající se inteligence. Já uvedu pouze jeden, který situaci vystihuje. »Ladislav Manoušek, Index, 1968, č.1 – *Profesor Goldstücker hovořil v televizním pořadu „Mezi čtyřma očima“ o jednom dočasném nezdravém jevu, a to o nevraživosti a podezřívavosti vůči inteligenci. Z čeho podle vašeho názoru, tento jev vyplývá a jak by se dal odstranit?* Myslím, že to vyplývá z úrovně lidí, kteří tuto psychózu v národě rozšiřují. Protože to není psychóza, která by byla tomuto národu vlastní. Ta nepramení zdola. Podezřívavost byla po léta uměle pěstována mezi lidmi, kteří nedorostli svých funkcí, a kteří ani jejich význam nepochopili. Jak se také ukázalo, nakonec se strana dostala do izolace, kdy byla dílem ignorována některými vrstvami této společnosti a její kontakt tu prakticky neexistoval²³⁸. « V Rudém právu mě nejvíce ve vztahu k inteligenci zaujal článek z 23. března od ředitele Alšovy jihočeské galerie v Hluboké nad Vltavou Bohumila Houdka s názvem *Pro ovzduší pochopení a důvěry*. Článek jsem vybrala proto, že byl otištěn v kulturní sekci novin a autor se v něm vyjadřuje především ke vztahu umělecké inteligence s pracujícími a také popisuje, jak těžké bylo prosadit kulturní akci v československé společnosti po roce 1948. Houdek píše: *„Poměr pracujících k umělecké inteligenci byl uměle narušován klínem, jenž obě vrstvy stále víc oddaloval. Ke škodě obou...Domnívám se, že konflikty mezi dělníky a intelektuály byly vnášeny do stranického života uměle. Shora. Tyto nezdravé vzájemné vztahy nesly s sebou jako průvodní jev nedůvěru. Nedůvěra na jedné straně – vyvolávala obranné postavení na straně druhé.*“²³⁹

Autor, který byl členem KSČ a který se často v Rudém právu otevřeně vyjadřoval k politickému dění v Československu byl ministr vodního a lesního hospodářství Josef Smrkovský, proto uvedu hlavní myšlenky jeho článku z 9 února s názvem *Jak nyní dál?* V článku přiznává, že KSČ nezajistila dostatečnou informovanost – *„To musíme napravit, neboť mezi našimi slovy o leninských zásadách a demokratických tradicích a naší nadcházející praxí nesmí být v rozporu.*“²⁴⁰ K postavení inteligence ve společnosti se Smrkovský vyjadřuje takto – *„Nešlo-li v minulém století založit a budovat revoluční dělnickou*

²³⁷ Rudé právo, čtvrtek - 21. březen 1968, č. 80, ročník 48, s. 1. a 9

²³⁸ Nová svoboda, neděle – 25. února 1968, č. 48, ročník 24, s. 2

²³⁹ Rudé právo, sobota – 23. březen 1968, č. 82, ročník 48, s. 5

²⁴⁰ Rudé právo, pátek 9. únor 1968, č. 39, ročník 48, s. 3

stranu bez Marxe a bez Lenina, tím méně lze budovat socialismus bez vědy, bez inteligence v roce 1968!!! Je také zapotřebí odstranit všechno, co deformovalo socialismus, co kazilo duše, působilo bolest a bralo lidem tolik víry a nadšení. Dokončit do všech důsledků rehabilitaci těch komunistů i ostatních občanů, kteří byli nevinně odsouzeni v politických procesech, tak abychom se my, komunisté, mohli všem i sami sobě podívat se ctí do očí“²⁴¹

Tento článek se mi jevil jako jeden z nejradikálnějších, který jsem v daném období v deníku Rudé právo objevila.

Nutno podotknout, že články objevující se na stránkách Rudého práva měly celostátní význam, naproti tomu články Nové svobody se většinou týkaly jednotlivých okresů.

- Veřejné mínění, ankety na téma lednového zasedání ÚV KSČ a tehdejší politické situace

V deníku Nová svoboda se v Neděli – 11. února 1968, č. 36, ročník 24, na titulní straně objevila anketa Nelze být divákem – Hlasy čtenářů k lednovému plénu ÚV KSČ

Otázky: »Jak hodnotíte toto zasedání? Jakým směrem by se podle vašeho názoru mělo uplatnit úsilí o zvýšení demokratičnosti ve všech oblastech našeho života? «

Odpovědělo 9 respondentů, já uvedu jen ty podle mě nejzajímavější odpovědi.

»Jaromír Skýpala, ocelárna NHKG, Ostrava: Komunisté začínají hovořit otevřeně a na místech, kde se hovořit má. Myslím si, že kdyby takovým způsobem členové ÚV vystupovali už dříve, nemuselo v našem hospodářství i v jiných oblastech společenského života dojít ke známým omylům a ztrátám.

Zdeněk Hejzlar, ředitel devítiletky na Ostrčilově ulici, Ostrava: I přes nedostatečnou informovanost některé nové jevy zdají se nasvědčovat, že jde skutečně o počátek hlubokých změn, které by mohly – budou-li prováděny s revoluční odvahou a důsledností, osvobodit naši hospodářskou, vnitřní i zahraniční politiku z pout přežívajících stalinistických deformací, napravit staré chyby a křivdy, položit základ skutečně demokratického uspořádání veřejných věcí, obnovit důvěru společnosti k vedení strany i státu.

Otakar Schindler, výtvarník Divadla Petra Bezruče, Ostrava: Proboha, a teď se držíme zuby nehty, protože jinak už nám lidi nebudou věřit, že máme hlavu na krku. Začněme konečně s onou obrodou ve straně a v celém státě tak, aby hloupost se nazývala hloupostí (a

²⁴¹ Rudé právo, pátek 9. únor 1968, č. 39, ročník 48, s. 3

mohlo se o tom veřejně mluvit) a moudrost byla jediným státníkem nebo funkcionářem, který s námi diskutuje. K tomu nám dopomáhej Marx, (ale ten opravdový)!

Jiří Goj, Ostrava: Jsem bezpartijní. Mám ale spolu s ostatními mladými radost, že se asi děje něco nového, a zvědavost, co bude dál. Zároveň nepříjemný dojem, že snad potřebné změny přicházejí opožděně, opatrně, vynucené spíše okolnostmi než cílevědomým záměrem...Doufám, že konečně zmizí ten někdo tajemný, kdo za mne přemýšlí a usuzuje, které informace a zprávy mohu slyšet a číst, aniž by mi to nějak uškodilo. Nedávno v Dánsku občané demonstrovali, že se o havárii amerického vojenského letadla v Grónsku dověděli až po 24 hodinách. U nás se pokládá za normální, že některé novinky z domácích událostí se dovídáme především ze zahraničního rozhlasu a tisku, pak ze šeptandy a vtipů a nakonec po patřičně dlouhé době ze stránek našeho tisku. «

Anketa **Nelze být divákem** se v deníku objevovala v průběhu celého Pražského jara. Čtenáři tak měli možnost vyjádřit se k tehdejší politické situaci, a jak je možné vidět v ukázce, názory to byly různorodé, často velmi kritické a radikální. Překvapilo mě, jak brzy se anketa na toto téma v deníku Nová svoboda objevila a jaké názory byly zveřejněny.

V deníku Rudé právo jsem takové odvážné názory čtenářů neobjevila, vůbec se mi deník jevil jako čtenářsky málo otevřený. Až 13. května 1968, tedy o měsíc později než v druhém zkoumaném deníku jsem v Rudém právu objevila anketní lístek čtenářů Rudého práva s otázkou: »Co si myslíte o akčním programu KSČ a současné politické situaci? « Anketní lístek byl umístěn na třetí straně. Anketa byla připravena ve spolupráci s Ústavem politických věd při ÚV KSČ. Výsledky měly za cíl ukázat, jak jsou čtenáři informováni o tehdejším dění v Československu, jaké jsou jejich názory na politickou situaci a do jaké míry čtenáři souhlasí se základními myšlenkami akčního programu. Anketa byla zcela anonymní, účastníci ankety měli jen odstříhnout lístek a vyplněný jej poslat na uvedenou adresu. Uzávěrka ankety byla do 20. května. Anketní lístek byl rozdělen na 5 oddílů (A-E). První oddíl byl zaměřen na informovanost veřejnosti a její mínění o hromadných sdělovacích prostředcích. Druhý oddíl se týkal akčního programu, třetí pak názorů a záruk demokracie, čtvrtý oddíl byl zaměřen na hodnocení současné politické situace. V posledním oddílu měli čtenáři vyplnit několik osobních údajů sloužících pro třídění odpovědí. Celkem bylo zpracováno 38 tisíc vyplněných anketních lístků. Na výrok „Někteří lidé říkají, že tisk, rozhlas a televize si dnes osobují právo hovořit do věcí, které jim nepřísluší.“, který byl

součástí anketního lístku, reagovali čtenáři spíše negativně a nesouhlasili s ním (viz. tabulka 4.1).

Tab. 4.1 – Kritika role médií v období Pražského jara

Anketa RP	Členové KSČ		Nečlenové KSČ		ÚVVM (české země IV/1968
	Bez maturity	Vyšší vzdělání	Bez maturity	Vyšší vzdělání	
S kritikou médií souhlasí	45%	28%	19%	8%	17%
nemůže posoudit	3%	2%	4%	1%	7%
nesouhlasí	52%	70%	77%	76%	76%

Zdroj: KÖPPLOVÁ, Barbara, WOLÁK, Radim. *Česká média a česká společnost v 60. letech*, s. 47

S tvrzením: „Nový politický systém musí umožňovat, aby se při tvorbě politických rozhodnutí volně a demokraticky projevovaly nejrozličnější potřeby a zájmy různých skupin a vrstev lidí v socialistické společnosti.“ se většina účastníků ankety ztotožnila.

- Akční program - duben 1968

Akční program byl schválen na zasedání ÚV KSČ v dubnu 1968. Stal se hlavním dokumentem Pražského jara. Z pozic reformního komunismu definoval koncepci reformy na další dva roky, zahrnoval jak stránku politickou, společenskou, tak ekonomickou. Zahrnoval také zvýšení svobody tisku, možnost vlády více stran a záměr rovnoprávného federálního uspořádání Československa. K akčnímu programu směřovaly všechny naděje společnosti tak, aby se slova změnila ve skutky. O potřebě vytvoření akčního programu hovořili ve svých člancích jak autoři v Rudém právu, tak Nové svobodě např. zpráva z jednání předsednictva výboru KSČ z 8. února 1968 – Smyslem akčního programu bude sjednotit úsilí strany a nejširších vrstev pracujících - která se objevila v obou denících. V období po schválení akčního programu informovaly o dění na plenárním zasedání a o akčním programu oba deníky velmi podobně. Např. 6. dubna 1968 zveřejnilo Rudé právo článek s názvem – Akční program strany jednomyslně schválen. V článku se dále dozvídáme podrobnější informace o dubnovém plenárním zasedání, kde vystoupil i O. Šik, který: „Charakterizoval obrodny proces ve straně a společnosti jako socialistický. Strana si v něm udrží vedoucí úlohu, bude-li stavět do popředí své nejlepší lidi a dosáhne-li renesance komunistického myšlení.“²⁴² Ve

²⁴² Rudé právo, sobota, 6. duben 1968, č. 96, roč. 48

stejný den otiskla i Nová svoboda článek informující o schválení akčního programu. Nová svoboda pak 10. dubna 1968 otiskla **celý Akční program KSČ**, který byl umístěn na sedmi stranách deníku.

- Přijetí zákona č. 84/1968 Sb. z 26. června 1968. Jednalo se o novelu zákona č. 81/1966 Sb. O periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích

Tato událost je významným mezníkem československé mediální scény šedesátých let, protože zákonem č. 84/1968 Sb. byla cenzura označena za nepřipustnou. V Nové svobodě na toto téma vyšel 1. června 1968 článek - Chtějí číst a slyšet pravdu – autor [ty]. Autor v článku sděluje informace o tom, že redakce Nové svobody obdržela rezoluci osmatřiceti odborářů z elektroúdržby vysokých pecí v NHKG v Ostravě-Kunčicích, v níž se zaměstnanci provozu, jak píší: *„stavějí do jednotné fronty dělnických výborů na ochranu svobody tisku a slova. Žádáme neomezenou svobodu tisku a projevu nejen ve všech komunikačních prostředcích, ale i neomezenou svobodu projevu každého občana proto, aby se již nikdy nemohly opakovat nezákonnosti z padesátých let.“*²⁴³ Dne 4. června pak otiskla Nová svoboda článek - Dělníkům jde o svobodu tisku, jehož autor se podepisoval zkratkou [jš]. Autor v článku informoval o zakládání dělnických výborů z různých závodů na Ostravsku na obranu svobody tisku a projevu. V článku se píše: *„Dělníci i odborový svaz pracovníků umění a kultury Severomoravského kraje požadují urychlené uzákonění svobody projevu a tisku, v níž spatřují základní článek obrodného procesu.“*²⁴⁴ Rudé právo otisklo 7. června zprávu ČTK s názvem - Vláda projednala návrhy nových zákonů, s podtitulkem – zrušení cenzury a ústřední publikační činnosti. V deníku Rudé právo dále 13. června vyšlo Doporučení Ústavně právního výboru: ať novela tiskového zákona plně zajistí svobodu tisku a zároveň poskytne náležitou ochranu osobnosti. Ve stejný den se v deníku objevil článek s názvem – Tvůrčí svazy k hromadným sdělovacím prostředkům – ve kterém se píše: *„Tisk, rozhlas a televize podporovaly otevřeně a po celou dobu od ledna do května progresivní síly v komunistické straně a ve státě a mají zásluhu na tom, že květnové plénum ÚV KSČ mohlo svými závěry charakterizovat současný stav jako další úspěch pokrokových proudů v ČSSR.“*²⁴⁵ 23. června pak Nová svoboda otiskla zprávu ČTK s názvem - Bez novinářů by nebylo svobody. Jedná se o zprávu z mimořádného sjezdu Svazu československých novinářů, který začal 22. června

²⁴³ Nová svoboda, sobota, 1. června 1968, č. 130, roč. 24

²⁴⁴ Nová svoboda, úterý, 4. června 1968, č. 133, roč. 24

²⁴⁵ Rudé právo, čtvrtek, 13. června 1968, č. 162, roč. 48

1968. O sjezdu Svazu československých novinářů informovalo i Rudé právo. Hlavním tématem sjezdu byla příprava novely tiskového zákona. O tři dny později oba deníky zveřejnily informaci o schválení zákona o soudní rehabilitaci s podtitulkem – Dnes se pokračuje o malé novele tiskového zákona. Na schůzi Národního shromáždění se jeho členové dohodli na formulaci cenzury: „*Cenzurou se rozumějí jakékoli zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky.*“²⁴⁶ Následující den vychází V Nové svobodě zpráva o přijetí novely tiskového zákona. Rudé právo otisklo zprávu také 27. června s titulkem – Zákaz cenzury potvrzen zákonem (30 poslanců hlasovalo proti úpravě tiskového zákona, 17 se zdrželo hlasování).

V květnu až červenci byly v Rudém právu časté články s tematikou rehabilitací, akčního programu a články různých osob na polednové dění v Československu. Např. Robert Kalivoda – Jak to vidím já – Pátek – 3. května 1968, s. 3. Zlom nastává již počátkem srpna, kdy deník informuje o dění v Čierné, témat s prvky demokratizace ubývá, i přesto deník, i když opatrněji, stále podporuje politiku KSČ. Objevuje se zde např. projev O. Šika – Šance československého modelu socialismu – pátek – 2. srpna 1968. Deník Nová svoboda také podporoval politiku Alexandra Dubčeka i v červenci a srpnu 1968, tomu nasvědčují i různé články např. Nikdy jste neměli větší podporu z 28. července 1968.

Po okupaci 20. srpna se spojily redakce Nové svobody, Rudého práva, Práce, Moravskoslezského večerníku, Mladé fronty, Glosu lidu a Československého sportu, a vydávaly noviny společně. Tyto noviny byly rozdávány čtenářům zdarma (viz. obr. 4.1). To platilo až do 1. září, poté již redakce pracovaly samostatně. Tyto spojené redakce otiskly dva dny po okupaci Hlas lidu. Celá pátá strana byla věnovaná nesouhlasným názorům čtenářů vůči okupaci. Konec srpna se v deníku nese v duchu naděje na odjezd okupačních vojsk, jejich kritiky a navrácení suverenity.

²⁴⁶ Nová svoboda, středa 26. června 1968, č. 151, roč. 24

Obr. 4.1 - Titulní strana spojených redakcí z 25. srpna 1968

Závěrem

Deník Rudé právo, i když měl větší formát, než druhý analyzovaný deník, neposkytoval tolik otevřených názorů, jako právě Nová svoboda. Ovšem, objevovaly se zde články, které byly kritické k minulosti a nadšené z nové situace a které působily seriózně, přesto reformě. Odvážnější články s názory, využívající nově nabytou svobodu slova, se objevovaly v deníku na třetí straně v rubrice Strana a společnost. Rudé právo působilo spíše seriózně, neutrálně, a to jak výběrem témat, tak stylem vyjadřování i grafickou podobou novin, nevyužívající žádných barev. Deník Rudé právo neposkytoval téměř žádný prostor pro čtenářské odezvy, dopisy apod. Není ovšem pochyb o tom, že Rudé právo bylo ve sledovaném období významným reprezentantem mediální scény. Redaktoři deníku prováděli aktivní politickou publicistiku a byli sympatizanty a zprostředkovateli politických změn, i když podle mého názoru v menší míře, než redaktoři druhého zkoumaného deníku Nová svoboda.

Zatímco deník Nová svoboda poskytoval mnohem více prostoru pro veřejné mínění, ankety²⁴⁷ k vyjádření různých názorů čtenářů na dění v období Pražského jara. Velmi často a pravidelně deník zveřejňoval dopisy čtenářů, často plné kritiky minulosti a nadšení z nové uvolněné situace. Deník Nová svoboda působil lidověji a pozitivněji než Rudé právo a z analýzy obou deníků jsem měla pocit, že právě Nová svoboda více využila nové obrodné situace. Můj názor podpořil i dopis, jehož autorem byl Václav Albrecht z Ostravy, který se v Nové svobodě objevil 7. srpna 1968 a ve kterém se píše: »To nejhmatatelnější, co obrodný proces dosud přinesl, je svoboda tisku. Obrozený tisk úspěšně plní svou úlohu a naprostá

²⁴⁷ Např. anketa s názvem Neleze být divákem

většina čtenářů mu za to vyjadřuje svou podporu. Rád bych jako dlouholetý čtenář učinil totéž i vůči Rudému právu, ale nemohu. Po lednu jsem měl dojem, že v nových podmínkách Rudé právo nějakým způsobem zaostává za ostatními deníky. « Deník Nová svoboda navíc využíval i barevnou grafiku, titulky byly zvýrazněné červenou nebo modrou barvou.

5 Závěr

V poválečném vývoji Československa zaujímá reformní období šedesátých let, které vyústilo v Pražské jaro, významné místo. Celospolečenská reforma v Československu představovala pokus o přeměnu existující podoby komunistického režimu a jeho výraznou úpravu. Jednalo se o demokratizaci politického systému i celé společnosti, o přechod k socialistickému tržnímu hospodářství a k moderní průmyslové společnosti a také o přerušení dosavadních vazeb podřízenosti Sovětskému svazu a naopak o zlepšení vztahů se západním světem. Československá reforma šedesátých let narážela na překážky mocenského typu a také na nepřipravenost společnosti na reformní změny a zejména byla omezována vnějšími okolnostmi. Po převratném lednovém plenárním zasedání ÚV KSČ se v Československu rozvíjela snaha o reformu a její realizaci, naproti tomu v Sovětském svazu sílilo úsilí o její zastavení a likvidaci. Požadavky sovětského Svazu na ukončení reformy se stupňovaly a českoslovenští politikové hledali východisko z této situace, protože uspokojení sovětských požadavků by znamenalo faktickou likvidaci reformy. Východisko spatřovali v jednání se Sověty a v ústupcích. Ovšem Sovětský svaz požadoval nekompromisní likvidaci reformy, a když se tato nepodařila prostřednictvím jeho představitelů, přišlo na řadu vojenské řešení. Vojenská intervence vojsk Varšavské smlouvy na území Československa, která proběhla z 20. na 21. srpna 1968, ukončila osm měsíců trvající reformu a byla počátkem normalizačního období v Československu.

Tato diplomová práce charakterizuje příčiny vzniku reformního úsilí, jeho průběh i zánik, a to vždy i z pohledu médií, přičemž se soustředí na nejdramatičtější roky 1968 a 1969. Součástí této diplomové práce je i charakteristika ekonomické reformy, jakožto východiska z dlouhodobé hospodářské krize, kterou Československo prožívalo koncem padesátých a v průběhu šedesátých let. Poslední kapitola se věnuje komparativní analýze celostátního deníku Rudé právo a regionálního deníku Nová svoboda. Jejím cílem bylo zachytit prvky demokratizace v obou denících z období od ledna do srpna 1968, tedy z období Pražského jara a také srovnání obou deníků a snaha zjistit, který z nich více využil uvolněné atmosféry tohoto období. Oba deníky byly posuzovány podle stanovených kritérií. Rudé právo působilo spíše konzervativně, seriózně, přesto se na jeho stránkách v daném období objevovalo mnoho článků, které obsahovaly prvky demokratizace a odvážné názory. Tyto články byly rozsahově delší než příspěvky druhého zkoumaného deníku Nová svoboda. Deník Nová svoboda naopak působil lidověji a pozitivněji, navíc deník poskytoval mnohem větší prostor pro veřejné mínění a čtenářské názory. V anketách Nové svobody zazněly velmi odvážné názory

odrážející reformní náladu československé společnosti. Není pochyb o tom, že redaktoři zkoumaných deníků prováděli aktivní politickou publicistiku a byli sympatizanty a zprostředkovateli politických změn.

Seznam použité literatury

monografie

BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPLLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*. 1.vyd. Praha: Grada, 2011. 439 s. ISBN 978-80-247-3128-8

FELCMAN, Ondřej. *Vláda a prezident: období pražského jara (prosinec 1667 – srpen 1968)*. 1.vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2000. 501 s. ISBN 80-7285-004-8

HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*. 1.vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2004. 441 s. ISBN 80-7285-039-3

HOŘENÍ, Zdeněk. *KSČ o tisku, rozhlasu a televizi (1945- 1975)*. 1.vyd. Praha: Novinář, 1976. 261 s.

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání*. Praha: Academia, 2012. 400 s. ISBN 978-80-200-2043-7

KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007. 363 s. ISBN 978-80-200-1536-5

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. 1.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. 81 s. ISBN 80-04-26142-6

KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2000. 326 s. ISBN 80-7239-061-9

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956-1968 : společnost a moc*. 1.vyd. Brno: Barrister and Principal, 2008. 828 s. ISBN 978-80-87029-31-2

KONČELÍK, Jakub. Přelomová témata českého tisku jara 1968. In: Rok 1968; novináři na Slovensku. Bratislava, Historický ústav SAV 2008, s. 109-130.

OTÁHAL, Milan. *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968-1989*. 1.vyd. Praha: Dokořán, 2003. 230 s. ISBN 80-86569-52-7

RATAJ, Jan, HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2010. 456 s. ISBN 978-80-245-1696-7

ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1990. 315 s. ISBN 80-204-0208-X

ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1998. 120 s. ISBN 80-7239-005-8

TŮMA, Oldřich. *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. 227 s. ISBN 978-80-7285-119-5

VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání, Pražské jaro 1968*. 1.vyd. Praha: Mladá fronta, 1990. 157 s. ISBN 80-204-0179-2

VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*. 1.vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 2010. 485 s. ISBN 978-80-7285-131-7

Sborník

KONČELÍK, Jakub. Média pražského jara; Zrod reformy a demokratizace novinářské práce. In: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie. Roč. 53 (2008), č. 1-4, s. 65-70.

KÖPPLOVÁ, Barbara, WOLÁK, Radim. *Česká média a česká společnost v 60. letech*. 1. vyd. Praha: Radioservis, 2008. 170 s. ISBN 978-80-86212-94-4

Článek:

PRŮCHA, Václav. Etapy hospodářského vývoje Československa v letech 1945-1980. *Politická ekonomie*. 1980, roč. XXVIII, č. 5, s. 465-477

Ročenka:

Historická statistická ročenka ČSSR. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985. 910 s.

Zákony

Zákon č. 127/1968 o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků. In: *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1968

Zákon č. 184/1950 Sb. o vydávání časopisů a o Svazu československých novinářů. In: *Sbírka zákonů*. 1950

Zákon č. 81/1966 o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích.

In: *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1966

Archivní materiál

Literární listy (1968) - Archiv města Ostrava

Nová svoboda (1968-1969) - Archiv města Ostrava

Rudé právo (1968-1969) – Archiv města Ostrava

Seznam zkratek

ČSM – Československý svaz mládeže

ČVUT – České vysoké učení technické

HSTD – Hlavní správa tiskového dohledu

K 231 – Klub 231

KAN – Klub angažovaných nestraníků

KSČ – Komunistická strana Československa

KSS – Komunistická strana Slovenska

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

NDR – Německá demokratická republika

NF - Národní fronta

NSR – Německá spolková republika

RP – Rudé právo

RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

STB – Státní bezpečnost

ÚPK – Ústřední plánovací komise

ÚTI – Úřad pro tisk a informace

ÚV KSČ – Ústřední výbor komunistické strany Československa

ÚV KSSS – Ústřední výbor komunistické strany Sovětského svazu

VHJ – Výrobně hospodářské jednotky

Seznam obrázků, grafů a tabulek

Obr. 3.1 - Nápis vyslovující se proti okupaci – Moskva, 6 861,5 km.....s. 47	47
Obr. 4.1 – Titulní strana spojených redakcí z 25. srpna 1968.....s. 67	67
Graf 2.1 - Pracující v národním hospodářství podle odvětví – zemědělství a průmysl- období 1948-1957.....s. 19	19
Graf 2.2 - Průmyslová výroba – spotřební zboží a výrobní prostředky - v období 1948 - 1954.....s. 20	20
Graf 2. 3 – Vývoj počtu výtisků deníků v období 1959 až 1969.....s. 36	36
Graf 4.1 - Hodnota příspěvků Rudého práva a Nové svobody ve vytyčeném období 1. - 31. ledna 1968 – klíčový pojem: lednové zasedání ÚV KSČ.....s. 59	59
Tabulka 2.1 - Podíl výrobních investic a investic do průmyslu z celkových investic za rok 1964.....s. 27	27
Tabulka 3.1 - Průběžný a konečný stav jednotlivých sbírek Fondu republiky v letech 1968-1971.....s. 44	44
Tab. 4.1 – Kritika role médií v období Pražského jara.....s. 64	64

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Prohlašuji, že

- jsem byla seznámena s tím, že na mou diplomovou (bakalářskou) práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 SB. – autorský zákon zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního § 60 – školní dílo.
- beru na vědomí, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, diplomovou (bakalářskou) práci užít (§ 35 odst.3);
- souhlasím s tím, že diplomová (bakalářská) práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího diplomové (bakalářské) práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o diplomové (bakalářské) práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;
- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- bylo sjednáno, že užít své dílo, diplomovou (bakalářskou) práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne25. dubna 2013.....

.....
jméno a příjmení studenta

Adresa trvalého pobytu studenta:

Bílsko, 35, PSČ 783 22 , okr. Olomouc

.....

Seznam příloh

Příloha č. 1 - Dobový tisk

Příloha č. 2 - Mediální zákony let 1968 - 1969